

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΣΧΟΛΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ
ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΩΝ ΜΟΝΑΔΩΝ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΣΥΛΛΟΓΕΣ ΑΡΧΑΙΩΝ ΓΛΥΠΤΩΝ ΚΑΙ ΑΓΑΛΜΑΤΩΝ
ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΚΑΙ Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΗ
ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΕΝΑΝΤΙ ΤΩΝ ΕΙΔΩΛΟΛΑΤΡΙΚΩΝ
ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΚΑΙ
ΜΕΣΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΑ ΑΥΦΑΝΤΗ ΙΟΥΛΙΑ
ΕΠΟΠΤΕΥΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΥΡΓΟΣ 2014

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Σε αυτή την πτυχιακή θα γίνει αναφορά στην εξέλιξη των μουσείων – συλλογών μέσα στο χρόνο γενικότερα και ειδικότερα θα δοθεί έμφαση στην δημιουργία – εξέλιξη των δημόσιων και ιδιωτικών συλλόγων αρχαίων γλυπτών και αγαλμάτων στην Κωνσταντινούπολη και σε άλλες περιοχές της βυζαντινής αυτοκρατορίας που λειτούργησαν ως χώροι συγκέντρωσης, προστασίας και μελέτης των αρχαίων ελληνικών έργων τέχνης κατά τη διάρκεια των πρώιμων χριστιανικών και μεταβυζαντινών χρόνων. Ειδικά διαμορφωμένες αίθουσες ανακτόρων, δημόσιων λουτρών αλλά και ιδιωτικών οικιών φιλοξένησαν πλήθος ειδωλολατρικών γλυπτών μαρτυρώντας τον θαυμασμό των λογίων της εποχής για το ένδοξο αρχαίο παρελθόν, τα μνημεία και τα γλυπτά της αρχαιότητας. Οι χώροι αυτοί λειτούργησαν ως προδρομικές μουσειακές συλλογές σε μια πρώιμη περίοδο κατά την ύστερη αρχαιότητα και τον Μεσαίωνα.

Επίσης, ειδικό βάρος θα δοθεί στην τύχη σημαντικών αγαλμάτων της αρχαιότητας κατά την περίοδο εξάπλωσης του χριστιανισμού και η χρησιμοποίησή τους για τον στολισμό της νέας βυζαντινής πρωτεύουσας. Άλλωστε η ίδια η Κωνσταντινούπολη κατά μίαν έννοια υπήρξε ένα εκτεταμένο υπαίθριο «μουσείο» αρχαίων ελληνικών καλλιτεχνικών αριστουργημάτων.

Σε συνάρτηση προς τα παραπάνω θα γίνει μια εις βάθος έρευνα και παρουσίαση της αυτοκρατορικής νομοθεσίας της παλαιοχριστιανικής περιόδου σχετικά με τα αρχαία αγάλματα και τα ειδωλολατρικά μνημεία. Η μελέτη των δυο σημαντικότερων νομοθετικών κωδίκων της περιόδου αυτής του *Θεοδοσιανού Κώδικα* (*Codex Theodosianus*) και του *Ιουστινιάνιου Κώδικα* (*Codex Justinianus*) καταδεικνύει την ύπαρξη δυο διαφορετικών αντιλήψεων σχετικά με την αντιμετώπιση των αρχαίων μνημείων και των γλυπτών που τα κοσμούσαν. Άλλοτε ενθαρρύνεται η καταστροφή και άλλοτε επιδιώκεται η προστασία μνημείων και αγαλμάτων. Ταυτόχρονα θα επιδιωχθεί στο ίδιο πνεύμα μια γενικότερη ανάλυση της στάσης των Βυζαντινών έναντι των αρχαίων ναών και αγαλμάτων με βάση τις γραπτές πηγές και τις ανασκαφικές μαρτυρίες.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη.....	2
Εισαγωγή	5
Επισκόπηση της εξέλιξης των μουσειακών συλλογών από την αρχαιότητα έως και τους νεότερους χρόνους	6

ΜΕΡΟΣ Α: Η ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΩΝ ΑΓΑΛΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΕΡΓΩΝ ΤΕΧΝΗΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΥΣ

Κεφάλαιο 1: Το νομοθετικό πλαίσιο έναντι των αγαλμάτων και των έργων τέχνης κατά την βυζαντινή περίοδο.....	14
Εισαγωγή.....	14
1.1 Ο Θεοδοσιανός κώδικας.....	15
1.2 Συμπεράσματα.....	23
1.3 Ιουστινιάνειος κώδικας.....	24
1.4 Η αντιπαγανιστική πολιτική του Ιουστινιανού Α.....	25
1.5 Συμπεράσματα.....	26
Κεφάλαιο 2: Η στάση των χριστιανών έναντι των αγαλμάτων	28
Εισαγωγή.....	28
2.1 Καταστροφές ναών	28
2.2 Καταστροφές αγαλμάτων	32
2.3 Μετατροπές αγαλμάτων.....	37
2.4 Η αναγνώριση της αισθητικής αξίας.....	39

ΜΕΡΟΣ Β: ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΚΑΙ ΙΔΙΩΤΙΚΕΣ ΣΥΛΛΟΓΕΣ ΕΡΓΩΝ ΤΕΧΝΗΣ ΚΑΤΑ
ΤΗΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

Κεφάλαιο 1: Η Κωνσταντινούπολη ως ένα υπαίθριο μουσείο , αρπαγή ή μεταφορά αγαλμάτων στη χριστιανική εποχή	41
Κεφάλαιο 2: Ιδιωτικές συλλογές στην Κωνσταντινούπολη.....	46
2.1 Λουτρά Ζευξιπου.....	46
2.2 Το παλάτι του Λαυσου.....	48
2.3 Ιππόδρομος.....	51
2.4 Το Forum του Κωνσταντίνου.....	51
2.5 Μικρότερες συλλογές.....	52
Κεφάλαιο 3: Συλλογές έργων τέχνης σε άλλες περιοχές της Αυτοκρατορίας.....	54
3.1 Το σπίτι του Μένανδρου στη Δάφνη της Αντιόχειας	54
3.2 Το Θεοδοσιανό Παλάτι και Οικία του Παρθενίου στους Στοβούς (Stobi).....	55
Επίλογος- Συμπεράσματα	56
Βιβλιογραφία- Πηγές	57

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σκοπός της πτυχιακής αυτής εργασίας είναι να δούμε -κατανοήσουμε καλύτερα τους λόγους και τις συνθήκες κάτω από τις οποίες δημιουργήθηκαν οι πρώτες συλλογές καλλιτεχνημάτων στην Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Επιπλέον θα παραθέσουμε ποιοι ήταν οι σκοποί εκάστου Αυτοκράτορα για αυτά τα καλλιτεχνήματα, αλλά και ποιοι συγκεκριμένοι λόγοι οδήγησαν τους ανθρώπους της εποχής αυτής στην καταστροφή- εξαφάνιση πολλών από αυτών την συγκεκριμένη ιστορική περίοδο. επιπλέον θα ασχοληθούμε με την τύχη που είχαν σημαντικά αγάλματα τη συγκεκριμένη εποχή, ποια κατεστράφησαν και ποια διασώθηκαν, καθώς και με το τι απέγιναν πολλοί ναοί αφιερωμένοι στους εθνικούς θεούς που ο χριστιανισμός όπως ήταν φυσικό είχε απαγορεύσει στο λαό την λατρεία τους.

Επιπροσθέτως, θα αναφερθούμε στα γεγονότα και στις πολιτικές που οδήγησαν στην σημερινή εικόνα αρκετών ναών και αγαλμάτων και στα διλήμματα που αντιμετώπισαν σχετικά με τη διαχείριση των καταλοίπων της παλιάς θρησκείας οι αυτοκράτορες της Κωνσταντινούπολης.

Ευχαριστώ τους γονείς μου και τον καθηγητή μου

κύριο Ηλιόπουλο για την βοήθεια και την υπομονή του.

Ιουλία Αύφαντή

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1:

ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΗΣ ΕΞΕΛΙΞΗΣ ΤΩΝ ΜΟΥΣΕΙΑΚΩΝ ΣΥΛΛΟΓΩΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΕΩΣ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΝΕΟΤΕΡΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ

Η τάση για συλλογή αντικειμένων υπάρχει από τα βάθη των αιώνων και μαρτυρείται σε όλο τον κόσμο. Οι λόγοι που ωθούν τους ανθρώπους να συλλέξουν αντικείμενα με κάποια κοινά χαρακτηριστικά είναι διαφορετικοί και πολυδιάστατοι.

Πολλοί αναφέρονται κυρίως στην ανάγκη του ανθρώπου να αφήσει υλικές μαρτυρίες πίσω του όταν πια δεν θα υπάρχει, δηλαδή μια μορφή αθανασίας. Για άλλους συλλέκτες ισχυρό κίνητρο είναι η κοινωνική καταξίωση, ένας τρόπος να ξεχωρίσουν και να δείξουν στους γύρω τους τις γνώσεις τους, την οικονομική άνεση τους ή το καλό τους γούστο. Σε ορισμένες πάλι περιπτώσεις κυρίαρχος λόγος για τη συλλογή είναι η αγάπη των αντικειμένων και των φυσικών τους χαρακτηριστικών, ενώ σε άλλες το κίνητρο είναι περισσότερο η ανάγκη για γνώση¹.

Επιπλέον κατά τον βαθύ μελετητή της προϊστορίας Leroi Gourhan το συλλέγειν είναι ένα από τα πρωταρχικά ένστικτα του ανθρώπου, συγκερασμός του ζωώδους ενστίκτου της κυρίαρχης τάσης προς μάθηση.

Αυτό που μας ενδιαφέρει είναι ότι από την στιγμή που σχηματίζεται μια συλλογή ο κάτοχος της διακατέχεται από την επιθυμία να την δείξει και σε άλλους ανθρώπους επιζητώντας μέσα από αυτό τον θαυμασμό, την έγκριση ή την κοινωνική καταξίωση.

Σε μια ιστορική αναδρομή θα αναφερθούμε στους πιο σημαντικούς σταθμούς, των συλλόγων που συνέβαλλαν στην δημιουργία των μουσείων, όπως τα γνωρίζουμε σήμερα.

Οι πρώτες συλλογές της ιστορικής εποχής αναπτύσσονται κυρίως μέσα στους ναούς και στη συνέχεια στα ανάκτορα. Πρόκειται για τα ειδώλια και τα αναθήματα στους θεούς που κατοικούν στα ιερά αυτά καθώς επίσης και για τις καλλιτεχνικές

¹ Μ. Οικονόμου, *Μουσείο αποθήκη ή ζωντανός οργανισμός, μουσειολογικοί προβληματισμοί και ζητήματα*, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2003, σ. 30-32.

απεικονίσεις των επεισοδίων της ζωής των θεοτήτων και της λατρείας τους πάνω σε ποικίλα υλικά όπως την πέτρα, το ξύλο, το μέταλλο, το ύφασμα κ.ά.

Εικόνα 1: Οι πρώτες συλλογές φυλάσσονταν σε ναούς

Ο ναός λοιπόν, παράλληλα με την κύρια χρήση του, προβάλλεται είτε ως περιέχον είτε ως περιεχόμενο και δίνει την ευκαιρία στον επισκέπτη να περιεργασθεί τα συγκεντρωμένα εκεί καλλιτεχνήματα ακίνητα ή κινητά. (Η Πινακοθήκη των Αθηνών, αλλά και οι ρωμαϊκές στοές, οι πύλες, οι αγορές, οι ναοί κτλ. εμπίπτουν στην έννοια χώρων για προβολή συγκεντρωμένων καλλιτεχνημάτων)².

Όπως γνωρίζουμε, οι σημαντικότεροι σταθμοί στην ιστορία του συλλέγειν ήταν η Ελλάδα και η Ρώμη όπου στους αρχαίους ναούς βρίσκονταν συγκεντρωμένα πλήθος αναθημάτων από ποικίλες ύλες. Γνωστοί είναι επίσης οι αρχαίοι ελληνικοί θησαυροί που βρίσκουμε στα μεγάλα πανελληνιά ιερά.

Το μουσείο ήταν τέμενος των μουσών για τους αρχαίους Έλληνες, στα λατινικά δήλωνε τον χώρο φιλοσοφικών συζητήσεων.

Κατά την πρώιμη αρχαιότητα στα μεγάλα ιερά συγκεντρώνονταν και τοποθετούνταν σε δημοσίους χώρους αναθήματα (αφιερώματα) των πιστών.

² Α. Γκαζή, Από της μούσες στο μουσείο: Η ιστορία ενός θεσμού δια μέσου των αιώνων, *Αρχαιολογία & Τέχνες* 70, σ. 39-40.

Στη Μεσοποταμία αναφέρεται η ίδρυση από τον Χαμουραμί βιβλιοθήκης και αρχείου (17-18αι. π.Χ.) με γραπτές μαρτυρίες και πολύτιμα αντικείμενα της επικράτειας του³.

Στην περιήγηση του στην Αθήνα τον 2^ο αι μ.Χ. ο Πausανίας μας αναφέρει ότι στην ακρόπολη υπήρχε πινακοθήκη και κάνει μια περιγραφή με τα θέματα που απεικονίζονταν. Τον όρο αυτόν επίσης είχε χρησιμοποιήσει και ο Στράβων για τον μεγάλο ναό του Ηραίου στην Σάμο, όπου είχαν τοποθετηθεί επί των ημερών του πλήθος πινάκων. Προσθέτει μάλιστα ότι υπήρχαν εκεί και άλλες πινακοθήκες και ναΐσκοι γεμάτοι με έργα τέχνης.

Οι Δελφικές γιορτές συνέβαλαν στη δημιουργία θησαυρών ανεκτίμητης αξίας, έργα τέχνης από πολλές ελληνικές πόλεις –κράτη. Στη δυτική βιβλιογραφία αναφέρεται ότι, αβίαστα μπορούμε να θεωρήσουμε ότι στους Δελφούς παρατηρείται η διαδεδομένη συνήθεια διατήρησης και παρουσίασης πολιτισμικών θησαυρών

Σταδιακά όπως κατανοούμε το μουσείο από υπαίθριος χώρος λατρείας των μουσών εξελίσσεται σε χώρο φύλαξης και έκθεσης καλλιτεχνημάτων.

Ήδη από τον 3^ο αι π.Χ. το μουσείο του Πτολεμαίου Σωτήρα στην Αλεξάνδρεια του οποίου η ίδρυση αποτελεί ορόσημο περιελάμβανε κάποια αντικείμενα, αγάλματα και εκμαγεία για αντιγραφή από καλλιτέχνες, όργανα αστρονομικά και χειρουργικά καθώς επίσης και βοτανικό και ζωολογικό πάρκο.

Ήταν κέντρο έρευνας και μελέτης αφιερωμένο στις μούσες και αποτέλεσε μαζί με την περίφημη βιβλιοθήκη το μεγαλύτερο πολιτιστικό κέντρο του ελληνιστικού κόσμου⁴.

Κατά την ρωμαϊκή περίοδο το μουσείο επιβιώνει και μετατρέπεται στο λατινικό museum το οποίο αναφέρεται κυρίως σε χώρο συλλογής και έκθεσης αντικειμένων και φιλοσοφικών συζητήσεων. Η Ρώμη κατακλύστηκε από έργα που έφταναν εκεί ως πολεμική λεία, κυρίως έπειτα από την κατάκτηση της Σικελίας και την εγκατάσταση των Ρωμαίων στην Ελλάδα.

Οι Ρωμαίοι συνήθιζαν να εκθέτουν της κατακτήσεις τους σε fora (forum/αγορά), δημόσιους κήπους, λουτρά αλλά και ναούς, τα περισσότερα όμως

³ Ν. Νικονάνου, *Μουσειοπαιδαγωγική*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2010, σ.54.

⁴ Λ. Ορφανίδη, *Εισαγωγή στη Μουσειολογία*, Ρόδος 2003, σ. 7-9.

λάφυρα κοσμούσαν της ιδιωτικές συλλογές τους. Παράλληλα πλούσιοι πατρικοί και στρατηγοί συχνά συσσώρευαν αντικείμενα και διατηρούν συλλογές της επαύλεις ενώ λάφυρα πολέμου εκτίθενται σε δημοσίους χώρους μετά από την πανηγυρική τους παρέλαση από τους δρόμους της Ρώμης όταν κάποιοι πλούσιοι ευεργέτες τα δώρισαν στους ρωμαίους πολίτες.

Στον ισλαμικό κόσμο μεταξύ του 6^{ου} και του 8^{ου} αι μΧ δημιουργούνται συλλογές που έχουν θρησκευτικό κύριος χαρακτήρα, παρόμοιες συγκεντρώσεις αντικειμένων γινόταν και στην Άπω Ανατολή.

Στην Ευρώπη, θα ακολουθήσει μέχρι την Αναγέννηση μια μακρά περίοδος νάρκης, κατά την οποία, ενώ οι συλλογές θα συνεχίζουν να υπάρχουν διεθνώς, ωστόσο σε καμιά περίπτωση δεν θα αποσκοπούν στην διαφώτιση και στη διδασκαλία των ανθρώπων. Σ' αυτό συμβάλλει ο Χριστιανισμός και το σύνολο των αντιλήψεων του Μεσαίωνα (5^{ος} - μέσα 15ου αι.), εφόσον μεταφέρουν όλες τις συλλεκτικές δραστηριότητες στους χώρους των εκκλησιών και των μονών. Εκεί συγκεντρώνονται μεγάλοι, αμύθητης αξίας θησαυροί, βιβλιοθήκες και άλλα ποικίλα γλυπτά έργα τέχνης με θέματα θρησκευτικά και κοσμικά που διακοσμούν τα εκκλησιαστικά κτίσματα, όλα όμως αυτά είναι απρόσιτα από το ευρύ κοινό.

Η συσσώρευση αντικειμένων και η έκθεση τους σε δημόσιους χώρους συνεχίζεται. Επικεντρώνεται όμως στις εικόνες και στα θρησκευτικά αντικείμενα σε εκκλησιές μοναστήρια και θρησκευτικά ιδρύματα. Παράλληλα εκτίθενται λάφυρα πολέμου τα οποία φέρνουν πίσω αυτή την φορά οι Σταυροφόροι και καταλήγουν συχνά και στις ιδιωτικές συλλογές των πριγκίπων και ευγενών.

Οι σκοτεινοί χρόνοι του Μεσαίωνα ακολουθούνται από την Αναγέννηση (μέσα του 15ου μέχρι και 16ος αι.), κατά τη διάρκεια της οποίας αναβιώνουν τα γράμματα και οι τέχνες υπό την επίδραση του αρχαίου ελληνικού και ρωμαϊκού πολιτισμού. Στα ίδια ίχνη οδεύει και η εξέλιξη του μουσείου. Παύει πλέον η απομόνωση των συλλογών και εγκαινιάζεται μια νέα περίοδος, η οποία συνδέεται με μια μεγάλη αλλαγή: τη σημασία που δίνεται στη γνώση που προέρχεται από άμεση παρατήρηση και προσωπική εμπειρία, εστιασμένη όχι πλέον στην κοινωνία αλλά στον άνθρωπο. Κάπως όπως και σήμερα, με τη διαφορά ότι τώρα η γνώση έχει μεταβληθεί εκ νέου, από ανθρωποκεντρική σε παγκόσμια και οι τρόποι επίτευξης πολύπλοκοι και περίπλοκοι.

Το 1471, εγκαινιάζεται στο Καπιτώλιο της Ρώμης από τον Πάπα Σίξτο IV, μια στοά με αρχαία αγάλματα, προς τέρψη και πρότυπο έμπνευσης των σύγχρονων γλυπτών καθώς και προς διαφύλαξη της τέχνης του ελληνο-ρωμαϊκού πολιτισμού που θεωρείται ως εθνική κληρονομιά, άσχετα από την εν τω μεταξύ μετάβαση προς τα χριστιανικά ιδεώδη. Το σημαντικό είναι ότι για πρώτη φορά η συλλογή ανοίγει στο ευρύ κοινό και παύει να αποτελεί θησαυρό ναού.

Με την στροφή προς τα ελληνορωμαϊκά πρότυπα και την αναβίωση του αρχαίου ελληνικού πνεύματος παρατηρείται μια έντονη τάση για συλλογές οι οποίες αργότερα θα αποτελέσουν το πρώτο υλικό για διάφορα μουσεία της Μπολόνια, του Παρισιού και της Βιέννης.

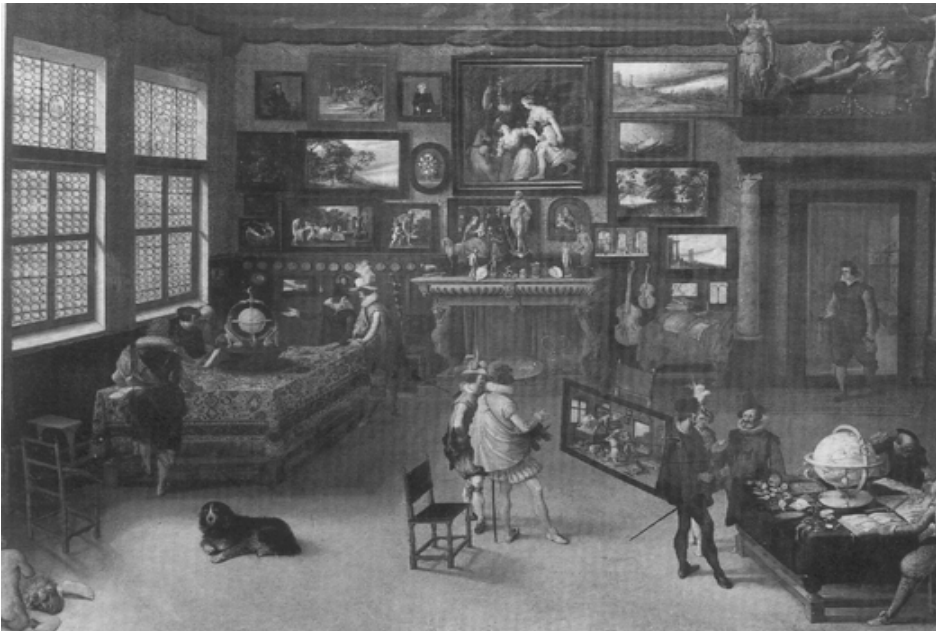
Με αυτή την εξέλιξη πλησιάζουμε κοντά στις απαρχές του σύγχρονου μουσείου. Ο όρος μουσείο χρησιμοποιείται στην Φλωρεντία του 15^ο αι για να περιγράψει περισσότερο την πλούσια συλλογή του Λαυρεντίου των Μεδίκων παρά ένα συγκεκριμένο κτίριο που την στέγαζε.

Στην συνέχεια τον 16^ο και 17^ο αι παρουσιάζεται στην Ευρώπη η ανάπτυξη των προθηκών αξιοπερίεργων αντικειμένων γνωστά ως (cabinets of curiosities). Τοποθετημένα σε χώρους υποδοχής ή στις βιβλιοθήκες των ευγενών περιελάμβαναν ένα συνονθύλευμα αντικειμένων από όλο τον κόσμο, όπως για παράδειγμα ταριχευμένα ζώα αξιοπερίεργα φυτά, εργαλεία, νομίσματα, μουσικά όργανα, γλυπτά, κα⁵.

Καθώς τα αντικείμενα των συλλογών γίνονται όλο και πιο πολλά οι μικρές προθήκες εξελίσσονται συχνά σε ολόκληρα δωμάτια ή ακόμη και σε σειρά δωματίων.

Σε ορισμένες περιπτώσεις μαζί με την προθήκη αξιοπερίεργων αντικειμένων υπάρχει επίσης και χωριστός χώρος για την galleria, η οποία είναι μια μικρότερη αίθουσα συνήθως φωτισμένη με σειρά παραθύρων από το πλάι και στεγάζει πίνακες γλυπτά και έργα τέχνης. Αυτές οι αίθουσες είναι συχνά αρκετά μεγαλοπρεπείς και χρησιμοποιούνται ως χώροι υποδοχής που σκοπός τους ήταν να θαμπώνουν τους επισκέπτες και τους ντόπιους ευγενείς με το μεγαλείο του μονάρχη.

⁵ Ν. Νικονάνου, *Μουσειοπαιδαγωγική*, σ. 58.

Εικόνα 1.2 Galleria

Πρόσβαση σε αυτές της αίθουσες τέχνης είχαν μόνο λίγοι επίλεκτοι προσκεκλημένοι του μονάρχη ή αριστοκράτη ιδιοκτήτη καθώς ήταν πολύ σπάνια ανοιχτές στο κοινό. Με την ανάπτυξη τους πολλές από αυτές τις συλλογές έγιναν πόλος έλξης για ξένους ταξιδιώτες, όπως σήμερα τα μουσεία ελκύουν τους τουρίστες.

Οι προθήκες αξιοπερίεργων αντικείμενων είναι της περισσότερες φορές ο πυρήνας των μετέπειτα μουσείων φυσικής ιστορίας και επιστήμης ενώ οι πριγκηπικές πινακοθήκες θα αποτελέσουν την αρχή των μουσείων τέχνης.

Ήδη από τα τέλη του 17^ο αι έχουμε την ίδρυση των πρώτων ανοιχτών στο κοινό μουσείων. Από τις ιδιωτικές συλλογές περνάμε στο δημόσιο μουσείο, το οποίο συχνά στεγάζεται σε χωριστό κτήριο. Δεν είναι τυχαίο ότι τα πρώτα δημόσια μουσεία είναι στενά συνδεδεμένα με τα πανεπιστήμια της εποχής όπως το μουσείο του πανεπιστήμιου της Βασιλείας που ιδρύθηκε το 1671 και το μουσείο Ασμόλιαν (Ashmolean) του πανεπιστήμιου της Οξφόρδης που ιδρύθηκε 1683⁶.

⁶ Μ. Οικονόμου, *Μουσείο αποθήκη ή ζωντανός οργανισμός*, σ. 30-32.

Με την ανάπτυξη του διαφωτισμού και με της ριζοσπαστικές αλλαγές στην επιστημονική σκέψη δίνεται έμφαση στην εφαρμογή επιστημονικών μεθόδων στην μελέτη και την ταξινόμηση των συλλογών⁷.

Οι συλλογές δεν έχουν πλέον την αξία του αξιοπερίεργου και του εξωτικού που θαμπώνει και διασκεδάζει την αυλή των ευρωπαϊών αριστοκρατών αλλά αποκτούν ανεκτίμητη αξία ως υλικό για την μελέτη των φυσικών φαινομένων. Τα πρακτικά πειράματα και η παρατήρηση γίνονται η βάση για την ανάπτυξη της επιστημονικής σκέψης.

Σημαντικός σταθμός στην ιστορία της εξέλιξης των μουσείων είναι η Γαλλική Επανάσταση (1789-1804). Με την Γαλλική Επανάσταση συντελείται ο εκδημοκρατισμός των μουσείων, ένα από τα βασικά αιτήματα που διατυπώνονται σχετικά με το ρόλο που έπρεπε να διαδραματίσουν τα μουσεία είναι το εξής : Να τεθούν όλες οι συλλογές και τα δημόσια μουσεία στην υπηρεσία της εκπαίδευσης και της επιστήμης.⁸

Τον 19^ο αι κορυφώνεται το ενδιαφέρον για της φυσικές επιστήμες και δημιουργούνται τα πρώτα μεγάλα μουσεία φυσικής ιστορίας του Λονδίνου της Νέας Υόρκης το μουσείο του ανθρώπου στο Παρίσι τα οποία εντάσσονται σε μια εκπαιδευτική πολιτική⁹. Σύμφωνα με τον Πασχαλίδη¹⁰ «το μουσείο καθιερώνεται ως μια κατεξοχήν διδακτική μηχανή στο πλαίσιο της οποίας κατοχυρώθηκαν και νομιμοποιήθηκαν : α. η εποπτικότητα όχι ως απλή αναπαράσταση, αλλά ως Εποπτεία, β. η παρουσίαση όχι ως υπόδειξη, αλλά ως Απόδειξη, γ. η έκθεση όχι ως μια ιδιαίτερη παράθεση ή σύνθεση, αλλά ως Μάθηση και δ. η ίδια η τάξη του όχι ως συγκεκριμένη ή κατασκευασμένη διάταξη, αλλά ως ανασύσταση του πραγματικού ως η ίδια η Αλήθεια».

⁷ Α. Γκαζή, Μουσεία για τον 21^ο αιώνα, *Τετράδια Μουσειολογίας* 1 (2004), σ. 3-12.

⁸ Ε. Χορταρέα, Ιστορική εξέλιξη των εκπαιδευτικών προγραμμάτων μουσείων στην Ελλάδα και το εξωτερικό, στο Γ. Κόκκινος, Ε. Αλεξάκη (επιμ.), *Διεπιστημονικές προσεγγίσεις στη μουσειακή αγωγή*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2002, σ. 179-188.

⁹ Ν. Νικονάνου, *Μουσειοπαιδαγωγική*, σ.76.

¹⁰ Γ. Πασχαλίδης, Από τα μουσεία του πολιτισμού στον πολιτισμό των μουσείων, στο Μ. Σκαλτσά (επιμ.), *Η μουσειολογία στον 21^ο αιώνα. Θεωρία και πράξη*, Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου, ΥΠ.ΠΟ., Ελληνικό τμήμα ICOM, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 21-24/11/1997.

Όσο αφορά την Ελλάδα μετά τη δημιουργία του νεότερου κράτους η επιτακτική ανάγκη για την διάσωση των έργων του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού από τις αρπαγές επέβαλε τη δημιουργία μουσείων. Το 1829 ιδρύεται το πρώτο στοιχειώδες μουσείο επί Καποδίστρια και στεγάζεται στο ορφανοτροφείο της Αίγινας. Τέλος, το 1874 ανεγείρεται και ιδρύεται το πρώτο κρατικό μουσείο στην Αθήνα που είναι το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο¹¹.

¹¹ Α. Γκαζή, Από της μούσες στο μουσείο, σ. 39-46.

**ΜΕΡΟΣ Α΄: Η ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΩΝ ΑΓΑΛΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΕΡΓΩΝ
ΤΕΧΝΗΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΥΣ**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1:

ΤΟ ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΕΝΑΝΤΙ ΤΩΝ ΑΓΑΛΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΕΡΓΩΝ
ΤΕΧΝΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

Εισαγωγή

Η αναγνώριση του χριστιανισμού ως επίσημης και μοναδικής θρησκείας έφερε τεράστια αλλαγή στη ζωή των ανθρώπων άλλα και στην ύπαρξη - κατάσταση των μνημείων όπως τα γνωρίζουμε σήμερα.

Η αλλαγή της θρησκείας δεν ήταν εύκολη υπόθεση και δεν μπορούσε να βασίζεται στην καλή πίστη των ανθρώπων που ζούσαν στην Βυζαντινή Αυτοκρατορία και που είχαν μάθει να εκφράζουν τα πιστεύω τους με εντελώς διαφορετικό τρόπο από ότι τώρα με τον χριστιανισμό.

Οι παλιές, λοιπόν, αυτές συνήθειες – έθιμα απαγορεύονται δια νομού και προβλέπονται αυστηρές ποινές για τους παραβάτες: «*Διατάσσουμε όπως υποβληθούν στην ποινή του θανάτου όσοι αποδειχθεί ότι τελούν θυσίες ή λατρεύουν αγάλματα*¹²» (16.10.6. Αυτοκράτωρ Κωνσταντίνος Αύγουστος και Καίσαρ Ιουλιανός).

Φυσικά παρότι πολύ σημαντικός δεν ήταν αυτός ο μονός λόγος δημιουργίας των δυο σημαντικότερων νομικών κειμένων που θα αναλυθούν παρακάτω, δηλαδή του Θεοδοσιανού και του Ιουστινιάνειου κώδικα.

Θα εξεταστεί πως αυτές οι δύο συλλογές νόμων, συνέβαλαν κάποιες φορές στην προστασία ναών και αγαλμάτων αντιμετωπίζοντάς τα ως καλλιτεχνήματα αλλά και πως άλλοτε συνέβαλλαν στην καταστροφή πολλών εξ' αυτών, αντιμετωπίζοντας

¹² Α. Καμάρα, *Η αντιπαганиστική νομοθεσία της Ύστερης Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας μέσα από τους κώδικες*, εκδ. Κατάρτι Αθήνα 2003, σ. 53-54

τα απλώς ως κατάλοιπα της παλιάς εθνικής λατρείας χωρίς να τους αναγνωρίζεται κάποια ιδιαίτερη αισθητική αξία.

Θεοδοσιανός Κώδικας

Εικόνα 1.3 Θεοδόσιος

Οι ρωμαίοι είχαν μια εμμονή με την νομοθεσία. Αυτή άλλωστε αποτέλεσε και την σημαντικότερη και διαρκέστερη ίσως συμβολή τους στην ευρωπαϊκή ιστορία.

Ο Θεοδοσιανός κώδικας προηγείται του Ιουστινιάνειου, συντάχθηκε κατ' εντολή του Θεοδοσίου Β΄, οποίος βασίλευσε μεταξύ των ετών 408 και 451 και ήταν γραμμένος εξ' ολοκλήρου στα λατινικά. Η σύνταξη του κειμένου ολοκληρώθηκε το 435 ενώ η επικύρωση του σε Ρώμη και Κωνσταντινούπολη έγινε το 438.

Κάποιοι μελετητές πιστεύουν ότι ο κώδικας του 435 ήταν άλλος από αυτόν που είχε οραματιστεί η αρχική εννεαμελής συντακτική επιτροπή του 429.

Η επιτροπή που έφερε σε πέρας της έκδοση του ήταν 16μελής και το κείμενο δεν φαίνεται να περιλαμβάνει τον επίμαχο τελικό τόμο με τα σχόλια των νομοθετών επί των παλαιών νομών.

Η επιβολή μιας ενιαίας νομοθεσίας ωστόσο ήταν ένα titanic έργο, το οποίο θα δημιουργούσε προβλήματα ισάριθμα με αυτά που προσπαθούσε να λύσει, και για αυτό έπρεπε να ληφθούν πολλές παράμετροι υπόψη.

Οι διατάξεις που περιλαμβάνει ο κώδικας είναι χωρισμένες σε άρθρα στα οποία γίνεται λόγος για όλους τους τομείς του ιδιωτικού και δημόσιου βίου, και μόνο το τελευταίο βιβλίο αναφέρεται στη θρησκεία.

Στο μεγαλύτερο μέρος του πρόκειται για εντολές προς συγκεκριμένους διοικητές επαρχιών και άλλους διοικητικούς αξιωματούχους .

Ο Θεοδοσιανός κώδικας ήταν μια προσπάθεια να συμπληρωθούν οι δύο άλλοι κώδικες πριν από αυτόν δηλαδή ο Γρηγοριανός και ο Ερμογιάνειος, κώδικες που απευθύνονταν κατά κύριο λόγο σε ειδικούς.

Οι νομοί ή καλύτερα τα νομοθετήματα και οι αποφάσεις των αυτοκρατόρων διακρίνονταν σε *decreta* σε *rescripta* και σε *leges generales*, τα *decreta* ήταν αποφάσεις που ανακοίνωνε ο αυτοκράτορας στο τέλος μιας δικής.

Ο Θεοδοσιανός κώδικας περιέχει μερικά μονό *decreta* ενώ φαίνεται ότι σπανίως οι νομοί αυτοί χρησιμοποιούνταν σε άλλες δίκες. Τα *rescripta* αντίθετα ήταν πολυάριθμα καθώς αποτελούσαν γραπτές απαντήσεις του αυτοκράτορα είτε σε ερωτήματα δικαστών (*relations consultations*) είτε σε αιτήματα πολιτών η πόλεων (*libeli, preces*) .

Τα *rescripta* αναγράφονταν δημοσίως και έτσι οι δικηγόροι είχαν την δυνατότητα να τα συμβουλευτούν όταν είχαν να αντιμετωπίσουν παρόμοιες περιπτώσεις .

Αποτέλεσαν το σημαντικότερο υλικό για την σύνταξη των νομοθετικών κωδικών της ύστερης αρχαιότητας τόσο του Γρηγοριανού και του Ερμογεανεινού , όσο και του Θεοδοσιανού και αργότερα του Ιουστινιάνειου.

Στο δέκατο έκτο και τελευταίο βιβλίο του κώδικα με γενικό τίτλο «*De religione*», «*Περί θρησκείας*» η συντακτική ομάδα του κώδικα επέλεξε να τοποθετήσει την νομοθεσία που αφορά τους ειδωλολάτρες γεγονός που μαρτυρεί ότι δεν κρίνονταν ως η πιο σημαντική γι' αυτούς καθώς στο πρώτο βιβλίο υπάρχουν ρυθμίσεις που αφορούν τη διοίκηση, τη δικαστική εξουσία, το ιδιωτικό και δημόσιο δίκαιο κλπ.

Εδώ η νομοθεσία περιελάμβανε μόνο τα μέτρα που στρέφονταν κατά των παλιών παραδοσιακών θρησκειών και συγκεκριμένα αυτής του (ρωμαϊκού και ελληνικού) δωδεκαθέου.

Τα κεφάλαια του XIV βιβλίου αναγράφονται ως εξής:

- I De fide Catholica (περί της καθολικής θρησκείας)
- II De episcopis, ecclesiis et clericis (περί των επισκόπων των εκκλησιών και των κληρικών)
- III. De monachis (περί των μοναχών)
- IV. De his qui super religione contendunt (περί αυτών που φιλονικούν ως προς την θρησκεία)
- V. De haeticis (περί των αιρετικών)
- VI. Ne sanctum baptisma iteretur (Να μην αποφεύγεται το ιερό βάπτισμα)
- VII. De apostatis (περί των αποστατών)
- VIII. De Iudaeis et Samaritae (περί των Ιουδαίων και των Σαμαρειτών)
- IX. Ne Christianum mancipium Iudaeus habebat (οι Ιουδαίοι να μην έχουν δούλους χριστιανούς)
- X. De paganis, sacrificiis et templis (περί των εθνικών, των θυσιών και των ειδωλολατρικών ιερών)
- XI. De religione (περί θρησκείας)

Οι περισσότεροι γενικοί νομοί απευθύνονταν στους Έπαρχους του Πραιτωρίου οι όποιοι τους κοινοποιούσαν προς τους διοικητές των επαρχιών και κατόπιν προς τις βούλες των πόλεων.

Μέσα από τον Θεοδοσιανο κώδικα στόχος των κωδικογράφων είναι να καταδείξουν με σαφή τρόπο τα όρια της μιας και μοναδικής θρησκείας του κράτους. Έτσι στα πρώτα άρθρα υπάρχουν διατάξεις που αφορούν στην «καθολική» πίστη στο σύνολο της, στην εκκλησιαστική ιεραρχία, στους μοναχούς κλπ. Στόχος όπως κατανοούμε του Θεοδοσιάνιου κώδικα ήταν να σταματήσουν κυρίως οι θυσίες και οι ειδωλολατρικές πρακτικές από τους πολίτες: *«Ας σταματήσει η κι ας καταργηθεί η τρέλα των θυσιών, γιατί αν κάποιος παραβιάζοντας το νόμο του θείου αυτοκράτορα,*

του πατέρα μας, τολμήσει να τελέσει θυσίες, θα τιμωρηθεί πάραυτα με την επιβολή της ποινής που του ταιριάζει¹³» (16.10.2. Αυτοκράτωρ Κωνσταντίνος Αύγουστος προς Μαδαλιανόν, βοηθό Έπαρχο της Διοικήσεως).

Πρέπει να επισημάνουμε ότι το πέρασμα από την εθνική θρησκεία στον χριστιανισμό ως την επίσημη θρησκεία του κράτους δεν ήταν μια εύκολη υπόθεση, υπήρξε μια δύσκολη διαδικασία η οποία κράτησε σχεδόν δυο αιώνες.

Η νίκη του Κωνσταντίνου στη Μουλβία γέφυρα ήταν όμως η αρχή του τέλους της επιβίωσης των εθνικών θρησκειών. Ο Κωνσταντίνος μέσα από τον μονοθεϊσμό απέβλεπε στην αφοσίωση των υπηκόων του στο πρόσωπο του. Στα πλαίσια αυτής της αφοσίωσης, στο έργο του προστέθηκε η λύση ζητημάτων που αφορούσαν της θρησκευτικές πεποιθήσεις των υπηκόων του.

Τα ζητήματα αυτά αντικατοπτρίζονται στα νομοθετικά διατάγματα που εξέδιδαν οι αυτοκράτορες από τον Κωνσταντίνο και μετέπειτα αφορούσαν δυο κύριους τομείς: ο ένας ήταν ο χώρος των παλαιών εθνικών θρησκειών, όπου με μια σειρά από *έδικτα* οι αυτοκράτορες προσπαθούσαν να περιορίσουν τις ελευθερίες λατρείας των εθνικών και στη συνέχεια να εξαλείψουν τις θρησκείες αυτές κλείνοντας τα ιερά και αφαιρώντας τις περιούσιες τους και παρέχοντας με τον τρόπο αυτό άτυπα, έρεισμα στον κλήρο να καταστρέψει βωμούς, αγάλματα ακόμη και ναϊκά οικοδομήματα: *«Επιθυμούμε να κλείσουν αμέσως όλοι οι ναοί σε όλους τους τόπους και σε όλες τις πόλεις και να απαγορευθεί η είσοδος σε αυτούς, έτσι ώστε να μην έχουν την δυνατότητα οι απολωλότες να διαπράξουν αμαρτία. Θέλουμε επίσης να απέχουν όλοι από της θυσίες. Αν όμως τύχει και κάποιος διαπράξει το αδίκημα, θα τιμωρηθεί με αποκεφαλισμό»* (16.10.4. οι ίδιοι αυτοκράτορες προς Ταύρον Έπαρχο του Πραιτορίου, απόσπασμα).

Μάλιστα η αυστηρότητα της νομοθεσίας κάποιες φορές ξεκάθαρα υπαγορεύει την καταστροφή των ειδωλολατρικών ιερών: *«Εάν υπάρχουν ναοί σε επαρχιακές περιοχές θα καταστραφούν χωρίς φασαρία ή οχλαγωγία. Γιατί μόνο όταν θα έχουν γκρεμιστεί και εξαλειφθεί από προσώπου γης, θα έχει καταστραφεί και η υλική βάση*

¹³ Α. Καμάρα, *Η αντιπαγανιστική νομοθεσία*, σ 49-50.

επάνω στην οποία στηρίζονται οι δεισιδαιμονίες¹⁴» (οι ίδιοι Αυτοκράτορες προς Ευτυχιανόν Έπαρχο του Πραιτωρίου.)

Ο άλλος χώρος ήταν φυσικά η ρύθμιση των ίδιων των ζητημάτων της Εκκλησίας, καθώς και η ρύθμιση των σχέσεων Εκκλησίας και κράτους - τομείς οι οποίοι αποδείχτηκαν στη συνέχεια δύσκολη υπόθεση.

Μέσα από την αποκλειστικότητα που ζητούσε η νέα θρησκεία προσπάθησε να επωμιστεί προνόμια που μέχρι τότε είχαν οι παλιές θρησκείες του Ρωμαϊκού κράτους, αυτός ο συγκεντρωτισμός της ήταν φυσικό να την φέρει αντιμέτωπη με όλες της υπόλοιπες θρησκευτικές και φιλοσοφικές τάσεις μέσα στην αυτοκρατορία.

Δύο ήταν οι κυριότεροι αντίπαλοι του χριστιανισμού στην προσπάθεια του να εξαπλωθεί. Ο ένας ήταν το παλιό καθεστώς των ειδωλολατρικών θρησκειών και ο άλλος ήταν η εβραϊκή πίστη, διότι είχαν πολλά κοινά στοιχεία στην παράδοση τους. Αντίθετα από τις μέχρι πρότινος επίσημες θρησκείες ο χριστιανισμός επενέβαινε στην ελεύθερη βούληση των ανθρώπων επιβάλλοντας τους μια πιο ενάρετη ζωή απαλλαγμένη από κάθε είδους ηδονές.

Αντιστάθμισμα όμως σε αυτή την καταπίεση ήρθε να παίζει ο κοινωνικός ρόλος της Εκκλησίας με την προστασία των απόρων, της φτωχολογιάς που αποτελούσαν πολύ μεγάλο μέρος του πληθυσμού της αυτοκρατορίας, μέσα από τη δωρεά με χρήματα που συγκέντρωναν από τους πλούσιους αναδιανέμοντας τα σε απόρους. Μέσα από αυτήν την κοινωνική προσφορά αναδείχτηκαν άνθρωποι όπως ο επίσκοπος Καισαρείας Βασίλειος. Επίσης σημαντικός παράγοντας στον κοινωνικό του ρόλο είναι ότι ο χριστιανισμός έδωσε στους πολίτες της αυτοκρατορίας μια αίσθηση πραγματικής ισότητας διότι κήρυττε ότι για την βασιλεία των ουρανών δεν έχει σημασία το κοινωνικό στρώμα από το οποίο προέρχεται κανείς.

Παρ' όλες αυτές τις θετικές διακηρύξεις υπήρχε μεγάλο μέρος του πληθυσμού που εξακολουθούσε να πιστεύει στις παλιές «εθνικές θρησκείες». Σύμφωνα με τα γραπτά δοκίμων ιστορικών της εποχής, αυτοί οι άνθρωποι άνηκαν στις προνομιούχες τάξεις της αυτοκρατορίας, ο οποίος μη θέλοντας να χάσουν τα προνόμια τους και να εξισώσουν τον εαυτό τους με τον απλό λαό, κάτι που κήρυττε

¹⁴ Α. Καμάρα, *Η αντιπαγανιστική νομοθεσία*, σ 51.

η Εκκλησία έρχονταν σε σύγκρουση μαζί της. Άλλοι ωστόσο ισχυρίζονται ότι η εξάπλωση του χριστιανισμού είχε απήχηση σε όλα τα κοινωνικά στρώματα.

Όμως στα τέλη του πολυτάραχου 4^{ου} αιώνα είχε γίνει πια αντιληπτό ότι μόνο η ελεγχόμενη από το κράτος κυρίαρχη (ορθόδοξη) εκκλησία είχε το δικαίωμα να καθορίσει τις συνειδήσεις του λαού και σε αυτή την κατεύθυνση προσπάθησε να στρέψει τα πράγματα και η νομοθεσία.

Στα πλαίσια λοιπόν αυτής της νομοθεσίας οι ποινές εναντίον των *pagani*, των εθνικών δηλαδή που εξακολουθούσαν να λατρεύουν αγάλματα και να κάνουν θυσίες, κάτι που κυρίως παρατηρούνταν στις επαρχιακές πόλεις, ήταν πολύ αυστηρές: «Διατάσσουμε ότι όλα τα ιερά τους και οι ναοί τους, αν βρίσκονται ακόμη άθικτα ακόμη και τώρα, θα καταστραφούν με διαταγή των τοπικών αρχών και θα εξαγνιστούν με την ύψωση του σημείου της σεβαστής χριστιανικής θρησκείας. Όλοι οι άνθρωποι ας γνωρίζουν ότι εάν, με επαρκείς αποδείξεις και ενώπιον ικανού δικαστή, εμφανιστεί κάποιος που έχει παραβλέψει αυτό το νόμο, θα τιμωρηθεί με την ποινή του θανάτου¹⁵» (16.10.25. Αυτοκράτορες Αύγουστοι Θεοδόσιος και Βαλεντινιανός προς Ισίδωρον, Έπαρχο του Πραιτωρίου. Απόσπασμα)

Από την μεριά των χριστιανών οι αυξανόμενες σε πυκνότητα και αυστηρότητα αντί-ειδωλολατρικές νομοθετικές διατάξεις δημιουργούσαν ένα αίσθημα ασφάλειας και ευφορίας. Μέσα από αυτό το αίσθημα άρχισαν και οι πρώτες ατασθαλίες που είχαν και ως στόχο τα ναϊκά οικοδομήματα και την περιουσία των ειδωλολατρικών ιερών.

Με την παρότρυνση ή την κάλυψη των διοικητών των επαρχιών ή υπό την καθοδήγηση ανώτερων κληρικών και μοναχών ο χριστιανικός όχλος άρχισε να επιδίδεται σε καταστροφές ναών.

Η καταλυτική για τα ιερά νομοθεσία διατυπώθηκε μόλις το 435 όταν δηλαδή η εκπόνηση του κώδικα βρισκόταν ήδη στο τέλος της από τον Θεοδόσιο Β΄. Με το τελευταίο άρθρο του κώδικα ορίζεται ότι τα ιερά πρέπει να καταστραφούν και στη θέση τους να υψωθούν το σημείο του σταυρού και τα σύμβολα της χριστιανικής πίστης.

¹⁵ Α. Καμάρα, *Η αντιπαγανιστική νομοθεσία*, σ 89-90.

Στην ουσία νομιμοποιείται μια πρακτική την οποία οι χριστιανοί ακολούθησαν ήδη από το τέλος του 4^{ου} αιώνα σύμφωνα με την οποία παραβίαζαν και καταργούσαν τον ιερό χαρακτήρα των ειδωλολατρικών ναών χαράζοντας χριστιανικά σύμβολα ή μετατρέποντας τους σε εκκλησίες.

Η ειδωλολατρία χαρακτηρίζεται μέσα στα πολεμικά κείμενα εναντίον των εθνικών ως ασθένεια ή πλάνη και μέσα στον Θεοδοσιανό κώδικα ως τρέλα ή δεισιδαιμονία. Χαρακτηριστικός είναι ο τίτλος ενός από τα σημαντικότερα έργα του Θεοδώρητου επισκόπου Κύρρου *«Θεραπευτική των ελληνικών ασθενειών»*.

Παρόμοια ο Θεοδοσιανός Κώδικας σημειώνει: *«Εάν κάποια αγάλματα βρίσκονται ακόμη μέσα στους ναούς και τα ιερά και εάν έχουν δεχθεί, ή δέχονται ακόμη, τη λατρεία των ειδωλολατρών, όπου κι αν συμβαίνει αυτό θα ξεριζωθούν εκ θεμελίων, αφού αναγνωρίζουμε ότι αυτός ο κανονισμός έχει διατυπωθεί και επικυρωθεί κατ' επανάληψη πολύ συχνά»*.

Και συνεχίζει: *«Τα ίδια τα κτίρια των ειδωλολατρικών ναών που βρίσκονται σε πόλεις ή κομποπόλεις ή και έξω από αυτές, θα παραχωρηθούν σε κοινή χρήση. Παντού οι βωμοί θα καταστραφούν και οι ναοί που βρίσκονται μέσα σε αυτοκρατορικά κτήματα θα μεταφερθούν ή θα δοθούν σε άλλες πιο αρμόδιες χρήσεις. Οι ιδιοκτήτες θα υποχρεωθούν να τους καταστρέψουν»* (16.10.19. Αυτοκράτορες Αρκάδιος, Ονώριος και Θεοδόσιος Αύγουστοι προς Κούρτιον, Έπαρχο του Πραιτώριου. Απόσπασμα.).

Εδώ παρατηρούμε μια τάση για διατήρηση των ναών στα αυτοκρατορικά κτήματα ώστε να δοθεί σε αυτούς μια άλλου είδους χρήση.

Οφείλουμε βεβαία να πούμε ότι εμφανίζεται μεγάλη ποικιλομορφία μεταξύ των διαταγμάτων των αυτοκρατόρων σχετικά με την τύχη των ίδιων των ιερών. Διαχωρίζοντας τη λατρεία από το σεβασμό της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς το 399 γίνεται μια στροφή με επίκεντρο τη Δαμάσκο με διάταγμα του Αρκαδίου συνυπογεγραμμένο από τον Ονώριο καθώς επιτρέπεται και ενθαρρύνεται καταστροφή ναών στις επαρχιακές περιοχές.

Το 342 με διάταγμα του Κωνσταντίνου και του Κώνσταντα ορίζονταν ρητά ότι παρά την απαγόρευση τέλεσης ειδωλολατρικών τελετών, οι ναοί θα έπρεπε να παραμείνουν αλώβητοι, αφού αποτελούσαν στοιχείο της πολιτιστικής κληρονομιάς της αυτοκρατορίας και συνδέονταν με αθλητικές εκδηλώσεις και γιορτές που

εξακολουθούσαν να τελούνται: *«Με εξουσιοδότηση από το δημόσιο συμβούλιο διατάσσουμε ότι θα παραμείνει ανοιχτός ο ναός όπου προηγουμένως συνέρρεαν πλήθη κόσμου που βρίσκεται ακόμη σε δημόσια χρήση. Η αξία των αγαλμάτων που βρίσκονται τοποθετημένα μέσα στο ναό θα πρέπει μάλλον να υπολογίζεται με βάση την αισθητική τους και όχι με τον ιερό τους χαρακτήρα»* (16.10.8. οι ίδιοι αυτοκράτορες προς Παλλάδιον, Δούκα της Οσροηνής, απόσπασμα). Αυτός ο νομός μαρτυρά την αναγνώριση της αισθητικής αξίας των ναών και των αγαλμάτων απαλλαγμένων όμως από τον θρησκευτικό τους χαρακτήρα.

Ακολουθούν και άλλα παρόμοια διατάγματα που δείχνουν σεβασμό στις παραδόσεις και της συνήθειες των πολιτών της αυτοκρατορίας: *«Αν και όλες μας οι προλήψεις θα πρέπει να έχουν ξεριζωθεί, επιθυμία μας είναι οι ναοί που βρίσκονται έξω από τα τείχη της πόλης να παραμείνουν ακέραιοι και αλώβητοι. Γιατί, καθώς κάποια αθλητικά παιχνίδια ή θεάματα του ιπποδρόμου ή άλλοι αγώνες έλκουν την καταγωγή από τους ναούς, δεν αρμόζει να τους καταστρέφουμε, αφού σε αυτούς οφείλεται η τέλεση εορτών που διασκεδάζουν το λαό της Ρώμης»* (16.10.3.οι ίδιοι αυτοκράτορες προς Κατουλλίανον έπαρχο της Πόλεως).

Η σύνταξη του διατάγματος σήμαινε ότι προφανώς είχαν αρχίσει οι πρώτες καταστροφές ή ότι τουλάχιστον είχαν διατυπωθεί αιτήματα για την καταστροφή των ναών ή ερωτηματικά ή και παράπονα ακόμα για την τύχη τους.

Η νομοθεσία του Θεοδοσίου Α΄, πιο αυστηρή ως προς της ποινές της, φαίνεται ότι ερμηνεύτηκε από τους χριστιανούς ως το πράσινο φώς για την καταστροφική μανία κατά των ειδωλολατρικών ιερών που ήταν ιδιαίτερα έντονη στην Ανατολή. Το 386 ο επίσκοπος Μάρκελλος της Απάμειας κατέστρεψε το ναό του Διός – Βήλου στην Απάμεια.

Αντιστάθμισμα σε αυτό το γεγονός είναι η παρακάτω διάταξη για την μη καταστροφή και παραμονή ανοιχτού του παρακάτω ναού: *«Με εξουσιοδότηση από το δημόσιο συμβούλιο διατάσσουμε ότι θα παραμείνει ανοιχτός ο ναός όπου προηγουμένως συνέρρεαν πλήθη κόσμου που βρίσκεται ακόμη σε δημόσια χρήση. Η αξία των αγαλμάτων που βρίσκονται τοποθετημένα μέσα στο ναό θα πρέπει μάλλον να υπολογίζεται με βάση την αισθητική τους και όχι με τον ιερό τους χαρακτήρα»* (16.10.8. οι ίδιοι αυτοκράτορες προς Παλλάδιον, Δούκα της Οσροηνής, απόσπασμα). Άρα

σταδιακά παρατηρείται η αλλαγή αντιλήψεων έναντι των ειδωλολατρικών μνημείων και η αναγνώριση της αισθητικής τους αξίας.

Συμπεράσματα

Μέσα από αυτές τις διατάξεις που παραθέσαμε μπορούμε να συνοψίσουμε τα εξής συμπεράσματα:

Η νομοθετικές πρωτοβουλίες ενάντια στην ειδωλολατρία παρουσιάζουν μια ευρεία ποικιλομορφία. Άλλοι αυτοκράτορες επέτρεπαν οι ειδωλολατρικοί ναοί να μένουν ανοιχτοί και να μην καταστρέφονται αγάλματα αναγνωρίζοντας τους αισθητική και όχι την θρησκευτική τους αξία: *«Όπως ακριβώς απαγορεύσαμε τις θυσίες έτσι επιθυμούμε και να διατηρηθούν τα διακοσμητικά στοιχεία των δημοσίων κτιρίων. Εάν κάποιος επιχειρήσει να καταστρέψει αυτά τα έργα δεν θα έχει το δικαίωμα να υπερηφανεύεται ότι βασίζεται σε κάποια εξουσία, αν κατά τύχη εμφανίσει αυτοκρατορική απάντηση ή νόμο για να υπερασπίσει τον εαυτό του»* (16.10.15. αυτοκράτορες Αύγουστοι Αρκάδιος και Ονώριος προς Μακρόβιον, Βικάριο της Ισπανίας, και Προκλιανόν Βικάριο των πέντε Επαρχιών. Απόσπασμα), ενώ άλλοι έδιναν την άδεια για καταστροφή τους θεσπίζοντας εξαιρετικά αυστηρές ποινές για οποίους εξακολουθούσαν να τελούν ειδωλολατρικές τελετές που μπορούσαν να κοστίζουν ακόμη και τη ζωή των παραβατών.

Από τη σκληρή νομοθεσία που προβλέπει το κλείσιμο και την καταστροφή των εθνικών ιερών και των λατρευτικών αγαλμάτων σταδιακά αναφέρεται ένα όλο και αυξανόμενο ενδιαφέρον για την αισθητική σημασία τους.

Ιουστινιάνειος Κώδικας

Εικόνα 1.4 Ιουστινιανός

Στα πλαίσια του πλούσιου αναμορφωτικού νομοθετικού έργου του Ιουστινιανού ο νέος κώδικας που έφερε το όνομα του ήταν έτοιμος στις 7 Απριλίου του 529 μ.Χ.

Δυο βασικές ανάγκες που είχε εντοπίσει ο Ιουστινιανός τον ώθησαν να δημιουργήσει τον νέο κώδικα. Αφενός έπρεπε να δημοσιευτούν και να μελετηθούν οι νομοί που είχαν εκδώσει οι αυτοκράτορες του 5^{ου} αι και αφετέρου να γίνει εκκαθάριση νομικών ζητημάτων και να διαγραφούν όσοι νόμοι είχαν χάσει πια την ισχύ τους και να διατηρήσουν μόνο την ιστορική τους αξία.

Ο κώδικας βρήκε εφαρμογή όχι μόνο στα εδάφη της ανατολικής αυτοκρατορίας αλλά και στα νέα εδάφη που προσαρτήθηκαν σε αυτή όπως περιοχές της Ιταλίας και της Αφρικής.

Η αντιπαγανιστική πολιτική του Ιουστινιανού Α΄

Ο χριστιανισμός όταν ο Ιουστινιανός ανέλαβε τα καθήκοντα του ήταν επίσημη θρησκεία του κράτους επί δυο αιώνες. Όπως γίνεται κατανοητό από τα όσα προαναφέρθηκαν ως αυτοκράτορας είχε να αντιμετωπίσει μια πολύ πιο ήπια μορφή της εθνικής θρησκείας, καθώς ο χριστιανισμός είχε εδραιωθεί 200 περίπου χρόνια ως επίσημη θρησκεία και ο αριθμός των ειδωλολατρών είχε μειωθεί σημαντικά.

Τα απομεινάρια παλαιών θρησκειών ήταν πλέον ελάχιστα, ο μεγαλύτερος αριθμός των ναών που υπήρχαν είχαν κλείσει ή καταστραφεί ενώ τα αναθήματα πλέον στόλιζαν δημόσια κτήρια ακόμη και εκκλησιές. Για το λόγο αυτό επιχειρείται ο κατευνασμός μεταξύ των θρησκευτικών κοινοτήτων και καταβάλλεται προσπάθεια διατήρησης της ομαλότητας και του σεβασμού μεταξύ των πολιτών: *«Ζητάμε από αυτούς που είναι ή λένε ότι είναι χριστιανοί να μην τολμούν να κάνουν κατάχρηση της εξουσίας που τους δίνει και να απλώνουν χέρι σε Ιουδαίους και ειδωλολάτρες πηγαίνοντας ενάντια σε ότι λέει ο νομός και να μην επιδιώκουν να δημιουργήσουν ταραχή μεταξύ ανθρώπων που ζουν ήρεμα. Γιατί αν φανούν βίαιοι απέναντι σε αυτούς που κάθονται στην ησυχία τους, θα υποχρεωθούν να αποκαταστήσουν όχι μόνο αυτά τα οποία έχουν αφαιρέσει, αλλά τη λεία τους εις διπλούν¹⁶»* (οι ίδιοι Αυτοκράτορες προς Ασκληπιόδοτον, Έπαρχο του πραιτορίου).

Ωστόσο υπήρχε μεγάλο πρόβλημα ακόμη στις επαρχίες της αυτοκρατορίας καθώς η εφαρμογή του αντι-ειδωλολατρικού νόμου ήταν δύσκολο να ελεγχθεί και αυτό το γεγονός έκανε τους κατοίκους να μην φοβούνται την τιμωρία και να συνεχίζουν να τελούν τα παλαιά έθιμα: *«Διατάσσεται ότι κανείς δεν θα τιμήσει και δεν θα λατρέψει ολόψυχα ιερά, τα οποία έτσι κι αλλιώς έχουν πια κλείσει. Από τώρα και στο εξής δεν αρμόζει πια να αποδίδουμε τις τιμές που αποδίδουμε τις τιμές που αποδίδονταν προηγουμένως σε ανοσία και αηδιαστικά αγάλματα, ούτε να ανάβουμε ανόσιες φωτιές, ούτε να καίμε λιβάνια, να σφαγιάζουμε θύματα, να βρέχουμε τα πάτερα με κρασιά και να διαπράττουμε τα ιερόσυλα αυτών των θρησκειών¹⁷»* (Αυτοκράτορες

¹⁶ Α. Καμάρα, *Η αντιπαγανιστική νομοθεσία*, σ. 147.

¹⁷ Ο.π., σ. 149-150.

Βαλεντινιανός και Μαρκιανός Σεβαστοί προς Παλλάδιον, Έπαρχο του πραιτορίου. Απόσπασμα). Στο διάταγμα αυτό αναφέρεται ότι όλα σχεδόν τα ιερά έχουν κλείσει και ακόμη μια φορά επιβάλλεται απαγόρευση της τέλεσης των θυσιών.

Παρόλο λοιπόν του ότι εκχριστιανισμός του κράτους είχε στεφθεί ως επί το πλείστον με επιτυχία ο Ιουστινιανός ήθελε αυτό να συμβεί και στις επαρχίες. Ο καινούργιος νόμος δεν στερούνταν σκληρότητας αφού μπορούσε να στερήσει ακόμη και τη ζωή του παραβάτη, επικεντρώνονταν όχι πλέον τόσο στην καταστροφή ναών αφού, όπως ήδη σημειώθηκε, οι περισσότεροι είχαν κλείσει ή χάσει την παλιά τους χρήση αλλά στις τελετές που διεξήγαγαν οι πολίτες. Επίσης ένα θετικό γεγονός που εντοπίζουμε είναι ότι υπάρχει τιμωρία και για αυτούς που θα επιχειρήσουν να καταστρέψουν ναούς. Αυτό υποδηλώνει τη σταδιακή καλλιέργεια ενός αισθήματος σεβασμού προς τα μνημεία.

Συμπεράσματα

Με βάση τις παραπάνω διατάξεις των δυο κωδίκων μπορούμε να βγάλουμε τα εξής συμπεράσματα:

Άλλοι αυτοκράτορες επιθυμούν την διατήρηση της διακόσμησης κτιρίων ενώ άλλοι όχι. Ωστόσο, όλοι δείχνουν να συμφωνούν στο γεγονός της καθολικής απαγόρευσης των ειδωλολατρικών τελετών: *«όπως απαγορεύσαμε τις θυσίες έτσι θέλουμε να διατηρήσουμε τον διάκοσμο των δημοσίων έργων. Εάν κανείς επιχειρήσει να καταστρέψει αυτά τα έργα, δεν θα έχει το δικαίωμα να υπερηφανεύεται ότι βασίζεται σε κάποια εξουσία, αν κατά τύχη εμφανίσει κάποια αυτοκρατορική απάντηση ή νόμο για να υπερασπίσει των εαυτό του»* (Αυτοκράτορες Αρκάδιος και Ονώριος Σεβαστοί προς Μακρόβιον και Προκλιανόν Βικάριο)

Οι αυτοκράτορες φαίνεται να λειτουργούν καθαρά με την δική τους γνώμη και πρωτοβουλία χωρίς να έχουν μια κοινή αντιμετώπιση του φαινομένου του παγανισμού: *«επιθυμούμε να κλείσουν όλοι οι ναοί σε όλες της πόλεις και σε όλους τους τόπους της οικουμένης, καθώς και να απαγορευτεί η είσοδος σε αυτούς για να μην διαπραχθεί αμάρτημα. Θέλουμε επίσης να απέχουν όλοι από της θυσίες. Γιατί αν κάποιος με κάποια δύναμη παραβεί (αυτόν τον νόμο) θα τιμωρηθεί με αποκεφαλισμό»*

(Απόσπασμα από επιστολή του Αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Α προς Ταύρον Έπαρχο του πραιτορίου.)

Ένα διάταγμα του 423 με το οποίο γίνεται προσπάθεια να αποτραπούν οι βιαιότητες κατά των ειδωλολατρών μας πληροφορεί έμμεσα για τις ατασθαλίες που γίνονταν εις βάρος των εθνικών από τους χριστιανούς.

Ένα από τα αρνητικά στοιχεία που προσέδωσε ο χριστιανισμός στη θρησκευτική και πολιτική ζωή της αυτοκρατορίας ήταν η αύξηση της μισαλλοδοξίας. Πολύ συχνά πίσω από τις φαινομενικές προσπάθειες για την προστασία και τη διάσωση της θρησκείας κρύβονταν η προσωπική αντεκδίκηση, η φιλοδοξία ή ο φθόνος για τα αγαθά του άλλου.

Τέτοιου είδους πράξεις ήταν συχνές σε περιόδους κατά τις οποίες μια κοινωνική ομάδα αποκτά απότομα εξουσία και είχαν ήδη καταγγεληθεί στην Αντιόχεια του 386 από τον ρήτορα Λιβάνιο¹⁸.

¹⁸ Π. Αθανασιάδη, Το λυκόφως των θεών στην Ανατολική Μεσόγειο: στοιχεία ανάλυσης για τρεις επιμέρους περιοχές, *Ελληνικά* 44 (1994), σ. 50-53.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2:

Η ΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ ΕΝΑΝΤΙ ΤΩΝ ΑΓΑΛΜΑΤΩΝ

Εισαγωγή

Μεγάλο μέρος των χριστιανών θεώρησε την καταστροφή των μνημείων σαν μια γιορτή της επικράτησης της χριστιανικής θρησκείας έναντι της ειδωλολατρίας.

Η εχθρότητα όμως αυτή δεν ήταν ένα γενικευμένο φαινόμενο αλλά μια επίσημη πολιτική υιοθετημένη από τους χριστιανούς και την Εκκλησία. Όπως κατανοούμε λοιπόν μπορεί μεν πολλά μνημεία να καταστραφήκαν λόγω αυτής της αντίληψης αλλά και σε πολλές περιπτώσεις τα μνημεία αλλοιωθήκαν ή καταστραφήκαν ολοσχερώς λόγω της εγκατάλειψης τους, από τους ανθρώπους που τα φρόντιζαν ή τα επισκέπτονταν λόγω της αλλαγής θρησκευάματος τους ή τις επιβολής μη επισκέψεως σε αυτά.

Συμφωνά με ιστορικά στοιχεία το αποκορύφωμα των εχθρικών πράξεων κατά των μνημείων δεν συμπίπτουν με την «νίκη» της εκκλησίας στην αρχή του 4^{ου} αι. Οι περισσότερες επιθέσεις έγιναν προς το τέλος του 4^{ου} αι. και συμπίπτουν με τα καταστρεπτικά μέτρα που έλαβε ο Θεοδόσιος Α¹⁹.

Αυτό μαρτυρεί ότι η εκκλησία βρήκε την ευκαιρία να δράσει καταστρεπτικά έναντι των ναών και των ειδωλολατρών έχοντας την επίφαση ότι ανταποκρίνεται σε μια πρωτοβουλία του κράτους. Μέσα όμως στην γενική αυτή καταστροφή αποφασίστηκε οι ναοί που βρίσκονται έξω από τα τείχη της πόλης να διατηρηθούν διότι εκτός από θρησκευτικούς λόγους χρησιμοποιούνταν ως κέντρα εμπορίου και ψυχαγωγίας των πολιτών.

2.1 Καταστροφές ναών

Σε αυτό το σημείο θα κάνουμε λόγο για καταστροφές ναών σε διάφορα σημεία της αυτοκρατορίας στις οποίες πήραν μέρος όχι μόνο απλοί πολίτες (πιστοί) αλλά και άτομα του κλήρου. Έχουμε καταστροφές ναών στην Αλεξάνδρεια μετά της συγκρούσεις του 391 χριστιανών και ειδωλολατρών. Το 407 δίνεται διαταγή να ξηλωθούν τα είδωλα από τους ναούς που βρίσκονταν σε χωριά και πόλεις και αυτοί να προορίζονται πλέον για δημόσια χρήση²⁰.

Οι επιθέσεις της εκκλησίας κατά των ναών συνεχίζονται στην Ανατολή και την Αφρική. Πιο αντιπροσωπευτικές είναι αυτές του επισκόπου Μαρκέλλου στην

¹⁹ H. Saradi-Mendelovici, Christian Attitudes toward Pagan Monuments in Late Antiquity and Their Legacy in Later Byzantine Centuries, *Dumbarton Oaks Papers* 44 (1990), σ. 47-61.

²⁰ H. Saradi-Mendelovici, Christian Attitudes, σ. 48-53.

Απάμεια 391 ή 392 και του πατριάρχη Θεόφιλου στην Αλεξάνδρεια. Σημαντικό επίσης είναι το γεγονός ότι ενώ οι ιερείς δεν είχαν το ελεύθερο να εισβάλλουν και να καταστρέφουν ιερούς χώρους, μόλις το 407 τους δόθηκε επίσημη αρμοδιότητα για κάτι τέτοιο.

Ωστόσο ιερείς ιδιαίτερα στην Ανατολή και της Αφρική χρησιμοποίησαν συχνά τον ζήλο των μονάχων ως μέσο για την καταστροφή ναών. Επιπλέον πρέπει να αναφερθεί ότι η καταστροφή ναών χρησιμοποιούνταν πολύ συχνά από τους χριστιανούς ως αποδεικτικό πιστής και αφοσίωσης σε ανθρώπους που μόλις είχαν ασπαστεί την νέα θρησκεία.

Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί επιπλέον ότι σύμφωνα στην Ελλάδα και την Ιταλία παρατηρούνται πολύ λίγες καταστροφές ναών.

Αξίζει να αναφερθεί ότι πολλές καταστροφές δεν γίνονταν εξαιτίας μόνο θρησκευτικών λόγων αλλά και οικονομικών διότι συμφωνά με την αυτοκρατορική νομοθεσία τα δημόσια έργα ήταν κυρίως περιφερειακά. Λόγω λοιπόν έλλειψης χρημάτων αποφάσισαν να στολίσουν της περιφερειακές πρωτεύουσες με έτοιμα υλικά από τις κεντρικές πόλεις. Αυτό το γεγονός είχε ως αποτέλεσμα κομμάτια από κατεστραμμένους ναούς να χρησιμοποιούνται για την κατασκευή άλλων κτιρίων.

Το φαινόμενο αυτό δεν έμεινε μονό στα δημόσια κτίρια αλλά εφαρμόστηκε και στην κατασκευή εκκλησιών. Στις μέρες μας διασώζεται πλήθος κτιρίων και εκκλησιών στην Κωνσταντινούπολη και την Ελλάδα που στην γενική κατασκευή τους είναι εμφανή κομμάτια μάρμαρου από ναούς, επιτύμβιες στήλες, ακόμη και μέρη από αγάλματα²¹.

Εικόνα 1.5 Εκκλησία που φέρει μέρη ναών

²¹ H. Saradi-Mendelovici, *Christian Attitudes*, σ. 47-61.

Μέσα από αυτό το γεγονός μπορούμε να εξάγουμε το συμπέρασμα ότι οι λόγοι που συνέβαινε αυτό ήταν κατά κύριο λόγο οικονομικοί. Με βεβαιότητα όμως έκρυβαν μέσα τους για τους ανθρώπους της Εκκλησίας μια ακόμη νίκη απέναντι στην παλιά θρησκεία αφού τα υλικά ειδωλολατρικών ναών χρησιμοποιούνται για την κατασκευή εκκλησιών.

Οι πρώτοι χριστιανοί καλλιτέχνες και αυτοί στους οποίους ανέθεταν τέτοιου είδους εργασίες ήταν αδιάφοροι για την αισθητική επίδραση τέτοιων αρχιτεκτονικών προετοιμασιών.

Αργότερα πρέπει να τονίσουμε ότι εκφράζεται ένας θαυμασμός για την χρήση των ειδή χρησιμοποιημένων υλικών, ιδιαίτερα τους κίονες από αλλά μνημεία. Ο Κωνσταντίνος ο Ρόδιος έπλεξε ένα εγκώμιο για την εκκλησία των Αγίων Αποστόλων στην Κωνσταντινούπολη, στο οποίο επαινεί την ποικιλία των κίωνων που μεταφερθήκαν εκεί από αλλά μέρη²².

Εικόνα 1.6 εντοιχισμός μερών ναού

Καταστροφές ή αλλοιώσεις ναών παρατηρούνται και στο γεγονός ότι πολλοί «Άγιοι» εγκαθίστανται σε αυτούς για να τους εξαγνίσουν. Για παράδειγμα ο Άγιος Δανιήλ εγκαταστάθηκε σε έναν ειδωλολατρικό ναό κοντά στην Κωνσταντινούπολη καθώς είχε ακούσει πως ο ναός κατοικούνταν από δαίμονες που έφερναν μεγάλες

²² H. Saradi-Mendelovici, *Christian Attitudes*, σ. 47-61.

συμφορές στους ντόπιους κατοίκους. Αφού εξάγνισε το χώρο έμεινε εκεί για εννέα ολόκληρα χρόνια.

Επιπλέον, περά από της καταστροφές ναών για να χρησιμοποιηθούν τα υλικά τους για την κατασκευή εκκλησιών, έχουμε και την μετατροπή ναών σε εκκλησιές. Αυτό το γεγονός μπορεί να μην επέφερε ολοκληρωτική καταστροφή στους ναούς αλλά προξένησε μεγάλες ζημιές και αλλοιώσεις τους²³.

Ο Μ. Κωνσταντίνος διέταξε την καταστροφή του ναού της Μάμρε και τον αντικατέστησε με μια εκκλησία.

Εικόνα 1.7 εντοιχισμός μερών ναού

Στο βιβλίο του Μάρκου του Διακόνου για τη ζωή του Πορφυρίου επισκόπου Γάζας έχουμε μια ενδιαφέρουσα καταγραφή για το πώς αποφάσιζαν οι χριστιανοί για την ίδρυση εκκλησιών στους ιερούς χώρους της εθνικής θρησκείας. Μετά την καταστροφή των αγαλμάτων και άλλων αντικειμένων λατρείας στο τοπικό *Μάρνειον* (ιερό του Διός Μάρνα), οι χριστιανοί διαφώνησαν στο πως θα τα αξιοποιήσουν. Μερικοί πρότειναν να τα ξηλώσουν ενώ άλλοι να πυρποληθούν. Επίσης υπήρχαν κάποιοι οι όποιοι πρότειναν το μέρος να εξαγνιστεί και να γίνει ιερός χώρος με την κατασκευή μιας εκκλησιάς. Μέσα από μια προφητεία ενός επτάχρονου αγοριού αποφασίστηκε ο ναός να πυρποληθεί και να χτιστεί στη θέση του μια χριστιανική εκκλησία.

²³ H. Saradi-Mendelovici, *Christian Attitudes*, σ. 47-61.

Παρόμοια στην Αλεξάνδρεια ο επίσκοπος Γεώργιος ο όποιος διαδέχτηκε τον Μ. Αθανάσιο πήρε την άδεια να μετατρέψει τον ναό του Μίθρα σε εκκλησία. Άλλοι ιεράρχες που πρωτοστάτησαν στη δημιουργία εκκλησιών στη θέση ειδωλολατρικών ναών ήταν ο Γρηγόριος της Ναζιανζού και ο Θεόφιλος Αλεξανδρείας.

2.2 Καταστροφές αγαλμάτων

Μέσα στα χρονιά που ακλούθησαν μετά την καθιέρωση του χριστιανισμού ως της μιας και μοναδικής θρησκείας, τα αγάλματα που αναπαριστούσαν θεότητες του δωδεκαθέου και όχι μονό, υπέστησαν διαφορές καταστροφές που αλλοίωσαν αρκετά την αρχική τους μορφή και σε πολλές περιπτώσεις επήλθε ολική καταστροφή τους.

Τα αγάλματα θεωρήθηκαν από τους χριστιανούς ως φορείς της αρχαίας θρησκείας και κατοικητήρια των δαιμόνων. Για το λόγο αυτό υιοθέτησαν μια εχθρική στάση απέναντί τους, η οποία εκδηλωνόταν με την ολοκληρωτική καταστροφή ή τον ακρωτηριασμό συγκεκριμένων μελών τους²⁴.

Οι λόγοι της καταστροφής- αλλοίωσης όπως θα δούμε παρακάτω δεν ήταν μονό θρησκευτικού περιεχομένου.

Τα αγάλματα που είχαν ως υλικό κατασκευής διαφορών ειδών μέταλλα όπως (μπρούτζο, χαλκό, χρυσό) μπορεί να λιώνονταν για να φτιάξουν αντικείμενα και κυρίως νομίσματα με τα οποία πλήρωναν τα στρατεύματα ή για να ικανοποιήσουν τις απαιτήσεις κάποιου εισβολέα.

Πολλοί εκτιμούσαν πως τα θεϊκά αγάλματα με ανθρώπινες μορφές έδιναν στους θεούς μια εικόνα εξευτελισμού ενώ αντίθετα άλλοι τα παρουσίαζαν ως σύμβολα που επέτρεπαν στους ανθρώπους να κατανοούν την παρουσία του θείου. «Απορρίπτοντας αυτά τα επιχειρήματα οι χριστιανοί συγγραφείς θα δικαιολογήσουν την καταστροφή ειδώλων επιμένοντας στον παραλογισμό να λατρεύει κανείς εικόνες που έφτιαξε ανθρώπινο χέρι. Πολλοί έφταναν και στο σημείο να επιβεβαιώνουν πως τα αγάλματα κατοικούνταν από δαίμονες έτσι ώστε να δικαιολογείται πιο εύκολα η παρέμβαση τους σε αυτά»²⁵.

Παρά τη θεώρηση ότι τα αγάλματα ως ευαίσθητα αντικείμενα χωρίς εξουσία, ήταν άχρηστα, ωστόσο πολλοί χριστιανοί πίστευαν ότι θα μπορούσαν να διατηρηθούν για την καλλιτεχνική τους αξία, αποδοκιμάζοντας τις ζημιές που τους προκαλούσαν. Διαπιστώνουμε λοιπόν ποικίλες φάσεις και θεωρήσεις στην καταστροφή αρχαίων αγαλμάτων και γλυπτών.

Το 331 μ.Χ. ο Κωνσταντίνος έδωσε την εντολή να αρπάξουν τα αγαθά από τους ναούς, εντολή που πιθανόν υπαγορεύτηκε για οικονομικούς λόγους αλλά αυτό όξυνε τα πνεύματα σε σημείο να υπερβάλλουν στην κλίμακα αρπαγής. Ο ίδιος ο

²⁴ T. C. G. Thornton, *The Destruction of Idols: Sinful or Meritorious?*, *Journal of Theological Studies*, 37 (1986), σ. 121-124.

²⁵ H. Saradi-Mendelovici, *Christian Attitudes*, σ. 47-61.

αυτοκράτορας, όμως, υπήρξε μετριοπαθής και η Κωνσταντινούπολη διατηρούσε ακόμα ειδωλολατρικά στοιχεία. Όσο η ειδωλολατρία θεωρούνταν σαν μια απειλή τόσο τα μέτρα πολλαπλασιάζονταν, είτε διέταζαν την καταστροφή αγαλμάτων για να αποφεύγονται λατρευτικές εκδηλώσεις προς αυτά, τιμωρώντας μάλιστα με θάνατο όσους επέμεναν να τα λατρεύουν, είτε απαγορεύοντας απλά να τιμώνται με θυσίες. Το γεγονός αυτό βέβαια αρκούσε για να οδηγήσει πολλές φορές στη βεβήλωσή τους.

Παρόλο που αναφέραμε και προηγουμένως ότι στην Ελλάδα δεν παρατηρούνται τόσο μεγάλης κλίμακας καταστροφές, στην Κόρινθο στα πλαίσια πιθανόν ενός τελετουργικού εξαγνισμού τμήματα θρυμματισμένων αγαλμάτων ρίχτηκαν από κοινού μέσα σε αγωγούς, αφού πριν είχαν χαρακτή με το σημείο του σταυρού. Ορισμένα γλυπτά βρέθηκαν πεταμένα σε αγωγούς. Πρόκειται για τα κεφάλια ενός φιλοσόφου και ενός ιερέα της ύστερης αρχαιότητας σε αγωγό της κρήνης της Πειρήνης, δύο ακόμη κεφάλια ένα Διονύσου και ένα ακόμη γυναικείο στον μεγάλο αγωγό του Περιβόλου του Απόλλωνα κοντά στα οποία δύο άλλα πορträιτα σοβαρά ήταν παραμορφωμένα. Ίσως αποτελούσαν ένα λατρευτικό σύνολο αφιερωμένο στο Διόνυσο²⁶.

Η τελετουργική αυτή διαδικασία παρατηρείται συχνά στη Κόρινθο, όπου εντοπίζονται γλυπτά σε αγωγούς και φρέατα, αλλά και σε άλλες περιοχές ως πράξη εξαγνισμού. Πρόκειται σαφώς για εχθρική ενέργεια των χριστιανών που σημειώνεται τον ύστερο 6 ή 7^ο αι. μ.Χ.

Στην ίδια πόλη αρκετά αγάλματα και τρία επιτύμβια ανάγλυφα υπέστησαν σοβαρές καταστροφές από τους χριστιανούς. Ένα κεφάλι κολοσσιαίου αγάλματος, που πιθανότατα απεικόνιζε κάποια θεότητα, βρέθηκε χτυπημένο με σμίλη με αποτέλεσμα να έχει χαθεί εντελώς το πρόσωπο. Μια ακόμη βίαη επίθεση των χριστιανών εναντίον αγαλμάτων που κοσμούσαν ένα ιερό αποτυπώνεται στην ανακάλυψη δύο γλυπτών κεφαλιών ιερειών και ενός λατρευτικού αγάλματος γυναικείας θεότητας που βρέθηκαν ριγμένα σε ένα φρεάτιο στο μεσαίο ανάλημα του ιερού της Δήμητρας και της Κόρης στην Κόρινθο.

Στην περιοχή της Καλύμνου δυο αγρότες την ώρα που έσκαβαν ένα αυλάκι για να ποτίζουν τα ζώα τους ανακάλυψαν έναν αποθέτη γεμάτο σπασμένα αρχαία αγάλματα. Στον βυζαντινό αυτόν αποθέτη έριχναν οι χριστιανοί τα ειδωλολατρικά σύμβολα, αφού πρώτα τα έσπαγαν.

Η περιοχή ήταν πλούσια από αυτά, γιατί εκεί υπήρχε το φημισμένο ιερό του Δηλίου Απόλλωνος. Είχαν τότε βρεθεί κομματιασμένα άκρα ανδρικών μορφών, λαιμοί, πτυχώσεις, βάσεις, τα οποία επανασυγκολλήθηκαν, συντηρήθηκαν και εκτίθενται τώρα για πρώτη φορά μαζί με τα περίφημα χάλκινα. Ανάμεσα τους εξέχουσα θέση κατέχει η όμορφη «Κυρά της Καλύμνου», που ανασύρθηκε από τη θαλάσσια στην περιοχή του νησιού²⁷.

²⁶ H. Saradi – D. Eliopoulos, Late Paganism and Christianization in Greece, *The Archaeology of Late Antique Paganism, Late Antique Archaeology* 7, Leiden 2011, 263-310.

²⁷ G. Deligiannakis, Late Paganism on the Aegean Islands and Processes of Christianisation, *The Archaeology of Late Antique Paganism, Late Antique Archaeology* 7, Leiden 2011, σ. 311-346.

Εικόνα 1.8 Σπασμένα αγάλματα που βρεθήκαν στην Κάλυμνο

Στο Ραμνούντα το λατρευτικό άγαλμα της Νέμεσης καταθρυμματίστηκε από μια ομάδα φανατικών χριστιανών ενώ τα αγάλματα της Θέμιδας, της ιέρειας Αριστονόοης και ενός νεαρού παιδιού στο σηκό του παρακείμενου ναού της θεάς βρέθηκαν πεσμένα στο έδαφος – μάλιστα το λατρευτικό άγαλμα της θεάς μπρούμντα – αφού πριν είχαν αποσπαστεί από τα βάθρα τους²⁸.

Επιπλέον υπήρχαν διατάγματα τα οποία επέβαλαν τη συγκέντρωση αγαλμάτων και τη μεταφορά τους σε χώρους ανίερους κυρίως για την καταστροφή τους.

Το 339 στάλθηκαν απεσταλμένοι στην Καρθαγένη για να καταστρέψουν τα είδωλα και το 407 μ.Χ. ο Στελίχων διατάζει την απομάκρυνση των αγαλμάτων που τιμώνταν ακόμα. Αυτές οι πράξεις που είναι πιο συχνά μεμονωμένες, μοιάζουν με πράξεις τοπικής πρωτοβουλίας, παρά με πράξεις που ορίζει η αυτοκρατορική εξουσία η οποία ήθελε να εξολοθρεύσει την ιερή εξουσία των θεϊκών αγαλμάτων χωρίς να καταστρέψει την καλλιτεχνική κληρονομιά.

Κάποιες λατρείες αντιμετωπίζονταν ως απειλή που έπρεπε να πολεμηθούν με βία, όπως στην Αλεξάνδρεια το 391 μ.Χ. Εκεί, οι χριστιανοί, οδηγούμενοι από τον επίσκοπο Θεόφιλο, κατέστρεψαν το άγαλμα του Σέραπι με τσεκούρια και του έβαλαν φωτιά. Έπειτα έσπασαν και χτύπησαν με σφυριά όλες τις προτομές του θεού που κοσμούσαν τους τοίχους.

Ο Ευνάπιος θεώρησε αυτούς τους καταστροφείς ως ανίερους δεσπότες και άπληστους που κατατροπώνουν τους θεούς με πράξεις ιερόσυλες, η παραπάνω καταστροφική πράξη προκάλεσε μεγάλη συγκίνηση η οποία διαφαίνεται σε

²⁸ B. Petracos, *BCH* 105 (1981), σ. 227-253.

συγγραφείς που πιθανόν ήταν παρόντες σε αυτές τις καταστροφές, όπως ο συγγραφέας Παλλάδας ή ο Λατίνος Ασκληπιός που περιγράφει ένα είδος αποκάλυψης που προκλήθηκε από τις σκηνές βανδαλισμού των θεών. Αρκετές από τις εκστρατείες βεβήλωσης αποδίδονται από την παράδοση σε συμβολικές προσωπικότητες όπως ο Άγιος Μαρτίνος που έδωσε το παράδειγμα και για άλλες καταστροφές στη Γαλικία, με επίθεση του ίδιου στα αγάλματα με κασμάδες και ερείπωσε το σημαντικό ιερό.

Ικανός αριθμός διάσημων αγαλμάτων καταστράφηκε αργότερα, κυρίως στην Κωνσταντινούπολη είτε από δεισιδαιμονία (ένα άγαλμα της Αθηνάς, μια τρικέφαλη Εκάτη διαλύθηκε από τον πατριάρχη Ιωάννη Γραμματικό) είτε από συμφέρον.

Αγνοούμε παντελώς την τύχη του αγάλματος της Αθηνάς Παρθένου που λατρευόταν μέχρι το τελευταίο τέταρτο του 4^{ου} αιώνα μ.Χ. Πιθανόν και αυτό χάθηκε στο Μεσαίωνα όπως και άλλα χρυσελεφάντινα αγάλματα της Αρχαιότητας. Πολλές φορές τα ερείπια παρουσιάζουν αποδείξεις τέτοιων καταστροφών, όπως στην Αλεξάνδρεια, όπου κομμάτια από ελεφαντόδοντο βρέθηκαν ανακατεμένα με στάχτες.

Στην Ερέτρια, βρέθηκαν, μέσα σε ένα ναό, αφιερωμένο στη λατρεία του αυτοκράτορα, βάσεις και κομμάτια από αγάλματα πολλών αυτοκρατόρων και ίσως επίσης και της Ρώμης. Ο καταναγκαστικός σχεδόν τρόπος καταστροφής, μας επιτρέπει να αποδώσουμε τις καταστροφές αυτές σε χριστιανούς, ίσως κατά τον 5^ο αιώνα μ.Χ. διότι η λατρεία των αυτοκρατόρων είχε διάρκεια ορισμένη τα χρόνια του χριστιανισμού²⁹.

Αξιωματούχοι του αυτοκράτορα Ονωρίου, διέλυσαν τους ναούς των εθνικών θεών και συνέτριψαν τα είδωλά τους. Στις Σούφες, σκοτώθηκαν χριστιανοί όταν ξέσπασαν ταραχές μετά την καταστροφή ενός αγάλματος του Ηρακλή, προστάτη της πόλης³⁰.

Τα άτομα που επιτέθηκαν στον Σεράπι έστρεψαν την προσοχή τους σε προσφορές και αγάλματα τα οποία δεν είχαν μόνο ως λάφυρα αλλά και που είχαν κλέψει, άπληστοι καθώς ήταν υποστήριζαν ότι είχαν κατατροπώσει τους θεούς και σε αυτούς τους ιερούς χώρους, είχαν τοποθετήσει μοναχούς που ζούσαν σε ζώα.

Στην Αλεξάνδρεια, είχαν ρημάξει τα αγάλματα των θεών, είχαν ανοίξει τους χώρους του άδουτου, εξευτέλιζαν τα ιερά σκεύη των παγανιστών, στην Αντιόχεια, το 390 μ.Χ. οι μοναχοί είχαν καταστρέψει τα ιερά και είχαν διαλύσει τα αγάλματα χωρίς να εξαιρέσουν τα έργα τέχνης, ιδίως ένα άγαλμα του Ασκληπιού από το Φειδία.

Στη *Levroux*, ο Άγιος Μαρτίνος κατέστρεψε ένα ναό παρά τις αντιδράσεις των παγανιστών. «Έκανε σκόνη όλους τους βωμούς και τις προτομές³¹».

Ξαφνικά, οι χωρικοί εγκατέλειψαν τα είδωλα, αδύνατοι να προσφέρουν βοήθεια στον ίδιο τους τον εαυτό, ο Θεόφιλος κατέστρεψε τα ειδώλια και καταδίκασε την πανηγυρική λατρεία τους. Κατέστρεψε το άγαλμα του *Σέραπι* και επίσης προτομές που ανήκαν σε ιδιώτες, κάποιες από αυτές έγιναν κομματάκια και κάποιες ρίχτηκαν

²⁹ A.-V. Szabados, N. Icard-Gianolio, *Rites et activités relatifs aux images de culte : Destructions, transformations*, στο *Thesaurus Cultus et Rituum Antiquorum (ThesCRA)*, vol. 2, Los Angeles 2004, σ. 504.

³⁰ Ο.π., σ. 505.

³¹ A.-V. Szabados, N. Icard-Gianolio, *Rites et activités relatif*, σ. 505.

στη φωτιά. «Αγάλματα με τη σειρά τους, αυτά που ήταν από πολύτιμο μέταλλο ή όποιο μέρος τους έδειχνε να είναι χρήσιμο, λιώνονταν σε νόμισμα για το φόρο...»

Για να ικανοποιηθεί ο *Αλάριχος*, οι Ρωμαίοι «δεν λεηλάτησαν μόνο τις προτομές του διακόσμου αλλά έλιωσαν και μερικά από αυτά που ήταν από χρυσό και από ασήμι» και κυρίως την προτομή της *Αρετής*... «το άγαλμα αυτό αφού καταστράφηκε, αντιπροσώπευε το σύνολο του θάρρους και της αρετής που οι Ρωμαίοι εξαφάνισαν»³².

Άλλες επιθέσεις σε θεότητες οφείλονταν στον υπερβολικό έρωτα απέναντι στα ομοιώματα τους. Το πρώτο γνωστό παράδειγμα είναι για έναν άντρα και τον έρωτά του προς το άγαλμα του Πυγμαλίωνα. Αυτά τα περιστατικά ήταν ίσως εμπνευσμένα από το νέο τύπο της γυμνής Αφροδίτης, αυτής του Πραξιτέλη, αρχέτυπο ομορφιάς. Υπάρχουν επιγράμματα που έλεγαν πως για να μπορέσει ο Πραξιτέλης να αποδώσει τόσο όμορφη τη θεά, έπρεπε να την έχει δει γυμνή, τονίζουν τη θεία ομορφιά αυτών των αγαλμάτων τα οποία είναι ικανά να μαγέψουν τους ανθρώπους.

Ο άνθρωπος όμως, μη μπορώντας να φτάσει την απρόσιτη ευτυχία να είναι ο αγαπημένος μιας θεότητας, πλήρωνε αυτήν την ύβρη με την αυτοκτονία του, στο τέλος, έθαβαν συχνά αγάλματα για να τα διατηρούν σαν ενθύμια τα οποία θα είχαν έναν ρόλο προστάτη. Για το λόγο αυτό και ο Κωνσταντίνος είχε θάψει κάτω από την πορφυρή κολώνα το «*Παλλάδιον*» το οποίο σηματοδοτούσε το κέντρο του φόρουμ³³.

Το 2001 έχουμε την ανακάλυψη μιας ομάδας τριάντα περίπου αρχαίων αγαλμάτων μέσα σε ένα αποξηραντικό αυλάκι κατασκευασμένο από την αρχαιότητα και σε πολύ κοντινή απόσταση από την εκκλησία του Χριστού της Ιερουσαλήμ που έχει ιδρυθεί στη θέση του ιερού του Απόλλωνα Δηλίου στον αρχαίο «*Δάμο*» της Καλύμνου. Μεταξύ αυτών αναγνωρίζονται και τρία υπερμεγέθη μαρμάρινα κεφάλια αγαλμάτων ένα του Ασκληπιού, της Υγείας και ένα ακόμη πορτραίτο των πρώιμων ρωμαϊκών χρόνων που ήλθαν στο φως μαζί με ένα πλήθος μικρότερων μορφών μεταξύ των οποίων απεικονίζονται ο Απόλλωνας, ο Ασκληπιός καθώς και ένας ενδεδυμένος Κούρος της αρχαϊκής περιόδου. Επρόκειτο για αφιερωματικά γλυπτά στον Απόλλωνα. Όλα τα αγάλματα ήταν θραυσμένα στο κεφάλι και τα άκρα, ενώ η πρόσθια όψη της κεφαλής του Ασκληπιού ήταν επίσης κατεστραμμένη.

Ο Γ. Δελιγιαννάκης, στον οποίον οφείλουμε τις παραπάνω πληροφορίες, συνδέει την περίπτωση της εκκλησίας του Χριστού στην Κάλυμνο με τη βασιλική του Ιοβιανού στην Παλαιόπολη Κερκύρας και πιθανολογεί χωρίς να αποκλείει και άλλες υποθέσεις ότι τα γλυπτά αυτά εναποτέθηκαν σκόπιμα στην αρχαία αποστραγγιστική αύλακα κατά την εγκατάσταση της χριστιανικής εκκλησίας στο αρχαίο ιερό³⁴.

Στην αγορά του Αργούς τις σοβαρότατες καταστροφές που προξενήθηκαν κατά την επιδρομή των Βησιγότθων συμπλήρωσε η καταστροφική δραστηριότητα των χριστιανών. Σε φρεάτιο ανατολικά του Μνημείου C ήλθαν στο φως ακρωτηριασμένα κεφάλια αγαλμάτων καθώς και μια μαρμάρινη πλάκα που έφερε αφιέρωση στον Αδριανό και μνημονεύει το χτίσιμο του ναού της Ήρας, σπασμένη σε πολλά

³² Ζώσιμος, 5, 41, 7.

³³ A.-V. Szabados, N. Icard-Gianolio, *Rites et activités relatif*, σ. 501-507.

³⁴ G. Deligiannakis, *Late Paganism on the Aegean Islands*, σ. 311-346.

κομμάτια που υποδηλώνουν συστηματική καταστροφή του γλυπτού διακόσμου του κτηρίου για λόγους θρησκευτικούς.

Στους Δελφούς πάνω σε βωμό έχουν παρατηρηθεί πλήθος σταυρών και το «Δένδρο της Ζωής», ενώ στη Σάμο δεκάδες σταυροί επισημαίνονται στο βωμό της Χίου. Σταυρούς επίσης φέρουν και οι αναβαθμοί των Μεγάλων Προπυλαίων στο ιερό της Ελευσίνας³⁵.

2.3 Μετατροπές αγαλμάτων

Τα αγάλματα μπορούσαν να μετατραπούν για να χρησιμοποιηθούν ξανά με άλλη ιδιότητα, όπως έγινε με το άγαλμα της Κυβέλης που έγινε ίσως η Τύχη της Κωνσταντινούπολης. Η ειδωλολατρία και ο Χριστιανισμός αναμιγνύονταν μέσα στην Κωνσταντινούπολη την περίοδο του Μ. Κωνσταντίνου και αυτή η επαναχρησιμοποίηση ενός εθνικού αγάλματος ήταν μια πράξη κυρίως πολιτική και όχι τόσο θρησκευτική.

Επίσης, συνέβαινε να αλλάζουν το κεφάλι ενός αγάλματος για να του αποδώσουν μια νέα προσωπικότητα, όπως έκανε ο Καλιγούλας ή ο Κωνσταντίνος, ωστόσο αυτό που για τον έναν ήταν μια πράξη ιερή για τον άλλον ήταν μια πράξη πολιτική.

Σύμφωνα με την απολλώνια παράδοση της δυναστείας, ο Κωνσταντίνος διάλεξε για το κολοσσιαίο άγαλμά του να επαναχρησιμοποιήσει το άγαλμα του Απόλλωνα-Ήλιου. Έτσι λοιπόν, παρουσιάζονταν με ένα στέμμα στην κόμη του, απέναντι στον ήλιο που ανέτειλε, με την επιγραφή «*Κωνσταντίνο λάμποντι Ηλίου δίκην*».

Άλλα αγάλματα, εκχριστιανίστηκαν απλά με μια αλλαγή της χρήσης τους ή της τοποθεσίας που ήταν ιδρυμένα ή ακόμα με την χάραξη ενός σταυρού και έτσι σύμφωνα με τη χριστιανική αντίληψη της εποχής ήταν πλέον αβλαβή και μπορούσε κανείς να τα κοιτάζει χωρίς φόβο. Συνήθως ο σταυρός χαράζονταν στο μέτωπο στα μάτια και στο στόμα του αγάλματος.

³⁵ H. Saradi, D. Eliopoulos, Late Paganism and Christianization in Greece, *The Archaeology of Late Antique Paganism, Late Antique Archaeology* 7, Leiden 2011, 263-310.

Ποια ήταν η αρχική μορφή αυτού του μαρμάρινου κεφαλιού και ποια μοίρα το σημάδεψε;

Αρχικά το κεφάλι αυτό ανέκευσε πόσα επιθανάτια, σε αγάλμα γυναικείας μορφής σε φυσικό μέγεθος. Η στάση του αγάλματος θα είχε ελαφρώς κλίση προς τα δεξιά και θα κοιτούσε προς τα κάτω. Στους ώμους του θώρακα κοσμούσε κάποιο κερύ ή κάποια ούλη σφαιρική ή κάποια σπαθί μιας αγοράς. Μεταγενέστερα, «εξαγνίστηκε» από τα χέρια κάποιου φανατικού αποδοχέα της χριστιανικής θρησκείας, ο οποίος πίστευε ότι τα αγάλματα των θείων είναι οι έδρες των κακωσμένων δαιμόνων που εισέρχονται σε αυτά.

Αποτελεί ένα από τα πιο χαρακτηριστικά και αντιπροσωπευτικά δείγματα της εποχής, κατά την οποία ο φανατισμός των χριστιανών προς τους εθνικούς-ειδωλολάτρεις ήταν έντονος, με αποτέλεσμα είτε να καταστρέφουν οτιδήποτε

σχετιζόταν με τη θρησκεία του Διωκεθύρου, όπως τους αρχαίους ναούς, είτε να τα εξαγνίζουν με το σύμβολο του σταυρού, πράγμα που συνήθιζε κυρίως στις περιπτώσεις αγαλμάτων. Αυτή είναι η σκακιά που έχει μεν εθρωωθεί ο Χριστιανισμός και έχει ανακηρυχθεί επίσημη θρησκεία της Βυζαντινής αυτοκρατορίας (325 μ.Χ.), αλλά, από την άλλη, η ειδωλολατρεία έχει ακόμη βαθιές ρίζες που δύσκολα αποκόπτονται.

Το κεφάλι έχει λαξευθεί σε λευκό μάρμαρο και φέρει πολλές αποκοιλότητες στην επιφάνεια του προσώπου. Διακρίνεται η ταξία που ήταν δεμένη στα μαλλιά και διασώζεται ο λοβός του οριστερού αυτιού και η αντίστοιχη κοιλότητα. Το χαρακτηριστικό του προσώπου έχουν εντελώς καταστραφεί από σκληρό εργαλείο προκειμένου να λαξευθεί ένας σταυρός και να παραμυθούν οι αυτονομωγραφίες ΙC ΧΡ (Ιησούς Χριστός) ΜΗCΑ. Βάσει της απόδοσης των ελλειπόντων στοιχείων που έχουν διασωθεί, χρονολογικά ανάγεται στην υστεροελληνιστική εποχή (2ος-3ος αιώνας π.Χ.).

Ελένη Κ. Παπαεσσαλείου Αρχαιολόγος

Εικόνα 1.8 Άγαλμα Αφροδίτης με χαραγμένο στο πρόσωπο έναν σταυρό

Στην Κόρινθο τρία γλυπτά φέρουν σταυρούς ως σημάδια εξαγνισμού τους. Σε ένα απ' αυτά έχει αφαιρεθεί το κεφάλι και φέρει ένα σταυρό πάνω από τα γεννητικά του όργανα. Ένα άγαλμα πιθανόν φιλοσόφου φέρει επίσης, σταυρούς στον βραχίονα και το πρόσωπο. Παρόμοια, ένα άγαλμα της Ίσιδος βρέθηκε στις ανασκαφές του Βαπτιστηρίου της Μήλου με χαραγμένο στο πίσω μέρος του ένα σταυρό.

Συνήθως, σταυροί χαράσσονται και κατά την διαδικασία καθαρμού ενός ειδωλολατρικού κτηρίου αλλά και καθιέρωσης μιας νέας εκκλησίας στη θέση ενός αρχαίου ναού. Σταυρούς επίσης φέρουν και οι αναβαθμοί των Μεγάλων Προπυλαίων στο ιερό της Ελευσίνας.

Ο Θεοδόσιος Β΄ για να εξορκίσει τα υλικά που είχαν υπηρετήσει την εθνική λατρεία συμβούλευε να τα εξαγνίζουν χαράζοντας το σύμβολο του Σταυρού πάνω σε αυτά. Σύμφωνα με τον Κάμερον, τα ειδωλολατρικά σύμβολα μπορούσαν να εκχριστιανιστούν για παράδειγμα, αντικαθιστώντας τις δάφνινες κορώνες με φωτοστέφανα ή με φύλλα φοίνικα σε σχήμα σταυρού.

Μέσα στο φόρουμ (αγορά Κωνσταντινούπολης), ο Κωνσταντίνος έχτισε δυο ναούς, μέσα στον έναν τοποθέτησε το άγαλμα της Ρέας και μέσα στον άλλον ένα άγαλμα της Τύχης της Ρώμης. «Λέγεται ότι μέσα στην αδιαφορία του για το θείο, αυτός ακρωτηρίασε επίσης και αυτό το άγαλμα (της Ρέας) με το να αφαιρέσει τους λέοντες που το περιστοίχιζαν και να αλλάξει τη θέση των χεριών, πρωτίτερα, ενώ φαινόταν ότι η Ρέα συγκρατεί πράγματι τους λέοντες, τώρα είχε μετατραπεί, τα μάτια είχαν στραφεί προς την πόλη και την τύλιγε με την εύνοιά της³⁶.

³⁶ Ζώσιμος 2, 31, 2-3.

Κατά την Ολυμπιάδα του 277 μ.Χ. το άγαλμα του Κωνσταντίνου, το οποίο στεκόταν πάνω στον κίονα κάτω από τον οποίο ήταν το Παλλάδιον, είχε ακτίνες φωτός στο κεφάλι. Επρόκειτο για ένα μπρούτζινο άγαλμα που είχε φτάσει από τη Φρυγία³⁷.

2.4 Η αναγνώριση της αισθητικής αξίας

Με την καταστροφή πολλών ναών σε διάφορες πόλεις της αυτοκρατορίας αρχίζει να κάνει την εμφάνιση του το φαινόμενο της μεταφοράς των αγαλμάτων και άλλων έργων τέχνης στην πρωτεύουσα της βυζαντινής αυτοκρατορίας Κωνσταντινούπολη για τον στολισμό της πόλης.

Κύκλοι διανοούμενων και μορφωμένα μέλη της ανώτερης τάξης εκτιμώντας βαθειά την καλλιτεχνική αξία των αγαλμάτων οργάνωσαν μεγάλες συλλογές αρχαίων γλυπτών με σκοπό την προστασία τους ιδιαίτερα μετά την ένταση της δραστηριότητας εναντίον της εθνικής θρησκείας, που προκλήθηκε από τα σκληρά μέτρα του Θεοδοσίου Α΄.

Η εκτίμηση της καλλιτεχνικής αξίας των αγαλμάτων από τους χριστιανούς υποδηλώνεται ποικιλοτρόπως στα μνημεία της πρωτοβυζαντινής εποχής. Τα γλυπτά των Γιγάντων και των Τριτώνων στο λεγόμενο Παλάτι των Γιγάντων στην Αγορά των Αθηνών που μετακινήθηκαν από το Ωδείο του Αγρίππα, που είχε υποστεί σημαντικές καταστροφές κατά την εισβολή των Ερούλων στην πόλη το 267 μ.Χ. τοποθετήθηκαν στην πρόσοψη του νέου κτηρίου με προφανέστατη διακοσμητική πρόθεση.

Η ανάπτυξη της χριστιανικής τέχνης τον 3^ο και 4^ο αι. επηρεάστηκε από την παράγωγη της μη-χριστιανικής τέχνης και το φαινόμενο μπορεί να εξηγηθεί ως μια φυσική αντίδραση προς τα αντικείμενα που ήδη υπήρχαν από το παρελθόν.³⁸

Η επαναχρησιμοποίηση αυτών των γλυπτών λάμβανε ένα νέο συμβολισμό σύμφωνα με τα πνευματικά ιδεώδη της νέας θρησκείας. Μια άλλη άποψη που ίσως θα πρέπει να ληφθεί υπόψη είναι ότι η διακόσμηση των βυζαντινών εκκλησιών με γλυπτά είναι ασύμμετρη ως κανόνας και η χρήση αρχαίου υλικού στις εκκλησιές ίσως βοήθησε στο να αναγνωριστεί αυτή η επίδραση. Οι περιγραφές των βυζαντινών για της εκκλησιές επαινούν την ποικιλία ως ένα βασικό χαρακτηριστικό αυτής της διακόσμησης.

Συνεπώς τα στοιχεία που έχουμε μαρτυρούν ότι οι μορφωμένοι χριστιανοί εκτιμούσαν την καλλιτεχνική αξία των μνημείων των εθνικών. Οι αυτοκράτορες Γρατιανός, Βαλεντινιανός και Θεοδοσίος, για παράδειγμα, το 382 διέταξαν ένας

³⁷ A.-V. Szabados, N. Icard-Gianolio, *Rites et activités relatif*, σ. 507.

³⁸ Δ. Παυλακούδης, *Σύντομες «εκφράσεις» των πόλεων στα κείμενα των ιστορικών της Αλώσεως (15αι. μ.Χ.)*, (Διπλωματική εργασία – Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης).

URL: <http://invenio.lib.auth.gr/record/129585/files/GRI-2012-8995.pdf?version=1>

συγκεκριμένος ναός να παραμείνει ανοιχτός έτσι ώστε το κοινό να μπορεί να απόλαυση την αισθητική αξία των αγαλμάτων που εκτίθονταν εκεί.

Το έτος 399 οι αυτοκράτορες Αρκάδιος και Θεοδόσιος διέταξαν τα στολίδια των ναών να διατηρηθούν. Αν τυχόν οποιοδήποτε άτομο τολμούσε να καταστρέψει τέτοια έργα δεν θα είχε καμία δικαιολογία, ότι το έπραττε εξ' αίτιας κάποιας αρμοδιότητας και ως παρούσιαζε κάποιο αποδεικτικό στοιχείο για αυτό.

Επιπλέον ο Κωνσταντίνος ο Ρόδιος έπλεξε ένα εγκώμιο για την εκκλησία των Αγίων Αποστόλων στην Κωνσταντινούπολη στο οποίο επαινεί την ποικιλία των κιόνων που μεταφερθήκαν εκεί από αλλιά μέρη.

Ο Ιουστινιανός διέταξε τον Ναρσή να καταστρέψει τους ναούς των ειδωλολατρών στην Αίγυπτο και να στολιστεί η Κωνσταντινούπολη με τα αγάλματα τους. Όλα αυτά αποδεικνύουν ότι αποσκοπούσαν στην επίδειξη των αντικειμένων τέχνης.

Αξίζει να αναφερθεί ότι στα αγάλματα δεν θαυμάζονταν η ομορφιά του σώματος αλλά το δημιουργικό μυαλό αυτού που το έφτιαξε όπως λέει χαρακτηριστικά ο Εμμανουήλ Χρυσολαρης σε ένα γράμμα προς τον αδελφό του³⁹.

³⁹ H. Saradi-Mendelovici, *Christian Attitudes*, 55-57

**ΜΕΡΟΣ Β΄: ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΚΑΙ ΙΔΙΩΤΙΚΕΣ ΣΥΛΛΟΓΕΣ ΕΡΓΩΝ ΤΕΧΝΗΣ ΚΑΤΑ
ΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟ**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1:

Η ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ ΩΣ ΕΝΑ ΥΠΑΙΘΡΙΟ ΜΟΥΣΕΙΟ
ΑΡΠΑΓΗ Η ΜΕΤΑΦΟΡΑ ΑΓΑΛΜΑΤΩΝ ΣΤΗ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

Τα αρχαία αγάλματα υπήρχαν παντού, στόλιζαν τα κτίρια, τους δρόμους και τις πλατειές. Γεγονός παράδοξο αν σκεφτεί κανείς το πόσο πολεμήθηκαν. Πολλά ήταν αντίγραφα των πρωτότυπων τα οποία είχαν καταστραφεί. Σημαντικό είναι ότι δεν στόλιζαν μόνο την πόλη αλλά και τα σπίτια επιφανών άντρων της εποχής. Μάλιστα ο αριθμός τους σε αυτά ήταν πολύ μεγάλος. Διαπιστώνεται λοιπόν όπως κατανοούμε η ύπαρξη κατά κάποιο τρόπο των πρώτων «μουσειακών» συλλογών και η πόλη λειτουργεί ως το «πρώτο εκτεταμένο υπαίθριο μουσείο ανοιχτού χώρου».

Η Κωνσταντινούπολη διέθετε μια συλλογή αρχαίων γλυπτών που δεν είχε αντίστοιχο σε καμία άλλη μεσαιωνική πόλη. «Η συλλογή αυτή, συνειδητή δημιουργία του αυτοκράτορα και των συμβούλων του, απαρτιζόταν στο μεγαλύτερο της μέρος από έργα τέχνης προγενέστερα του 4ου αιώνα, τα οποία είχαν μεταφερθεί στη νέα πρωτεύουσα από πόλεις και ιερά ολόκληρης της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας⁴⁰». Τη συλλογή του Κωνσταντίνου συνέχισαν οι διάδοχοί του έως και τον 6ο αιώνα, οπότε ο Ιουστινιανός έθεσε τέλος σε αυτή τη συνήθεια. Μέχρι τότε όμως εκατοντάδες αρχαία μνημεία είχαν χρησιμοποιηθεί για τη διακόσμηση της Βασιλεύουσας. Τον Απρίλιο του 1204 οι στρατιώτες της Δ΄ Σταυροφορίας, αφού κατέλαβαν την Πόλη, τη λεηλάτησαν. Ως αποτέλεσμα έχουμε την καταστροφή μεγάλου αριθμού των γλυπτών της, ενώ άλλα τα μετέφεραν στη Δύση. Ό,τι είχε

⁴⁰ Α. Μπούνια, Η μεταφορά αρχαίων έργων τέχνης στην Κωνσταντινούπολη, 2007, Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Κωνσταντινούπολη, URL: <http://www.ehw.gr/l.aspx?id=10956>.

απομείνει καταστράφηκε ολοκληρωτικά το Μάιο του 1453, όταν η Πόλη έπεσε στα χέρια των Οθωμανών και λεηλατήθηκε για μία ακόμη φορά.

Τα έργα βρίσκονταν τοποθετημένα στα πιο σημαντικά δημόσια κτήρια της πόλης, οργανωμένα σε ενότητες-μικρότερες συλλογές. Στόχος ήταν να δημιουργηθεί μια ευανάγνωστη σύνδεση της νέας πρωτεύουσας με το ρωμαϊκό μεγαλείο και έτσι να επιβεβαιωθεί το αστικό όραμα του αυτοκράτορα-ιδρυτή της πόλης⁴¹.

Η δημιουργία της συλλογής μπορεί να διακριθεί σε τρεις περιόδους: η πρώτη και πιο συστηματική ήταν η περίοδος συγκρότησής της, δηλαδή μεταξύ του 324 και 330. Μια δεύτερη, λιγότερο εντατική, περίοδος αναπτύχθηκε από την εποχή του Μεγάλου Θεοδοσίου στα 379 έως και το 420 (επί Θεοδοσίου Β΄). Στην περίοδο αυτή παρατηρείται μειωμένη δραστηριότητα (μεταφέρονται λιγότερα έργα έναντι της προηγούμενης περιόδου), ενώ τα περισσότερα προστίθενται σε υπάρχοντα κτήρια. Το τελευταίο κεφάλαιο στη δημιουργία της συλλογής γράφτηκε τον 6ο αιώνα κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Ιουστινιανού. Την περίοδο αυτή έργα μετακινήθηκαν από κατεστραμμένους χώρους σε άλλους και μόνο σε δύο σημεία της πόλης τοποθετήθηκαν νέα έργα⁴².

Διαφορετική άποψη έχει εκφράσει ο C. Mango καθώς θεωρεί ότι παύουν να υπάρχουν συλλογές αρχαιοτήτων μετά τον 5^ο αι. μ.Χ.⁴³

Ο Λαύσος κατείχε στη συλλογή του την Αθηνά της Λίνδου, την Αφροδίτη της Κνίδου του Πραξιτέλη, τη σαμιακή Ήρα του Λύσιππου και Το Δία του Φειδία⁴⁴. Τα ιερά αγάλματα από μπρούντζο εκτίθεντο στο κοινό παντού μέσα στην πόλη. Στο ένα σημείο ο Απόλλωνας ο Πύθιος, στο άλλο σημείο ο Σμύνθιος, οι Μούσες του Ελικώνα στο Παλάτι. Τα χρυσά αγάλματα ήταν κατεστραμμένα και συνήθως τα έλιωναν για να ξανάχρησιμοποιηθεί ο χρυσός και τα μπρούτζινα μεταφέρονταν. Οι νεωκόροι και οι ιερείς συνέλεγαν από τα άδυτα και από κρυμμένα σημεία των ναών αγάλματα από πολύτιμα υλικά. Αυτά συνήθως αποκαλούνταν και «ουρανοκατέβητα» αντικείμενα διότι πολλοί τα νόμιζαν κατεστραμμένα. Τα πιο

⁴¹ Α. Μπούνια, Η μεταφορά αρχαίων έργων τέχνης.

⁴² Ο.π.

⁴³ C. Mango, *Antique statuary and the Byzantine beholder*, *Dumbarton Oaks Papers* 17 (1963), σ. 53-76.

⁴⁴ Α.-V. Szabados, N. Icard-Gianolio, *Rites et activités relatif*, σ 501-507.

όμορφα μπρούτζινα γλυπτά που είχαν πάρει από ναούς χρησιμοποιούνταν για να διακοσμούν την πόλη. Κατά μήκος των δρόμων, στον Ιππόδρομο και στο Παλάτι μπορούσε κανείς να δει τον Απόλλωνα των Δελφών, τις Μούσες του Ελικώνα, τον Πάνα που ήταν αφιερωμένος από τον Πausανία. Κάτω από τις διαταγές του Ιουστινιανού, τα ιερά του στην Philai καταστράφηκαν, οι ιερείς του τέθηκαν υπό επίβλεψη και τα αγάλματα στάλθηκαν στο Βυζάντιο. Ο Προκόπιος (Περσ. I.19.37) αναφέρει ότι μεταφέρθηκαν στην Κωνσταντινούπολη γλυπτά μετά την καταστροφή αιγυπτιακών ιερών.

Στα χρόνια του Ιουστινιανού πολλά νέα κτήρια οικοδομήθηκαν στην Κωνσταντινούπολη. Είχε προηγηθεί η Στάση του Νίκα (532)⁴⁵ κατά την οποία καταστράφηκαν πολλά κτήρια με τις συλλογές τους. Παρά το γεγονός ότι η σημασία των αρχαίων έργων τέχνης ήταν αισθητά μειωμένη σε σχέση με τις προηγούμενες περιόδους, η χρήση τους δεν εγκαταλείφθηκε εντελώς. Στην ανοικτή κιονοστοιχία που προστέθηκε στις Θέρμες του Αρκαδίου αναφέρεται ότι, πέρα από τη χρήση μαρμάρου και άλλων πολυτελών υλικών, δόθηκε έμφαση στη διακόσμηση με αρχαία γλυπτά. Δε γνωρίζουμε την προέλευση αυτών των γλυπτών: μπορεί να προήλθαν από την εκκαθάριση κατεστραμμένων χώρων, ίσως όμως να πρόκειται για έργα που εισήχθησαν για πρώτη φορά. Γλυπτή διακόσμηση προστέθηκε επίσης στην κύρια είσοδο στο Μέγα Παλάτιον, τη Χαλκή Πύλη. Το 427 αγάλματα μεταφέρθηκαν από το χώρο όπου θα κτιζόταν η Αγία Σοφία σε άλλα σημεία της πόλης⁴⁶. Περιγραφές του 8ου αιώνα αναφέρουν ένα σύνολο αυτοκρατορικών ανδριάντων (Μαξιμίνος, Θεοδόσιος και η δυναστεία του, Ζήνωνας και Αριάδνη, Ιουστίνος Α'), δύο αγάλματα φιλοσόφων (πιθανότατα από την Αθήνα), ένα χάλκινο άγαλμα επονομαζόμενο Βελισάριος (άγνωστης προέλευσης), καθώς και τέσσερα γοργόνεια και δύο άλογα (από το ναό της Αρτέμιδος στην Έφεσο)⁴⁷. Πρόκειται για τις τελευταίες συστηματικές εγκαταστάσεις αρχαιοτήτων στην Κωνσταντινούπολη. Από εκεί και έπειτα τα αρχαία έργα τέχνης έπαψαν να χρησιμοποιούνται ως μέσο ιδεολογικής έκφρασης⁴⁸.

⁴⁵ Η Στάση του Νίκα (στάση = εξέγερση) έλαβε χώρα στην Κωνσταντινούπολη το 532 και είχε διάρκεια μίας εβδομάδας. Υπήρξε η χειρότερη περίοδος βίας και αναρχίας που γνώρισε η Κωνσταντινούπολη με τη μισή πόλη να έχει καεί ή καταστραφεί.

⁴⁶ Πάτρια II.96

⁴⁷ Προκόπιος, Κτισμ. I.10.5-I.11.25. Πάτρια II.28 και II.89.

⁴⁸ Α. Μπούνια, Η μεταφορά αρχαίων έργων τέχνης.

Ποιο ήταν όμως το γεγονός που ώθησε την δημιουργία της συλλογής της Κωνσταντινούπολης; Η απάντηση δεν είναι απλή. Με την χρήση γλυπτών από παλαιότερες περιόδους είχαν πολύ σημαντικά πλεονεκτήματα ως προς το κόστος και τον χρόνο. Το διάστημα ανάμεσα στην ίδρυση της Κωνσταντινούπολης ήταν εξαιρετικά περιορισμένο και δεν υπήρχε ούτε επαρκές ειδικευμένο προσωπικό ούτε ιδιαίτερη οικονομική άνεση για κάτι εντελώς νέο .

Εικόνα 1.1 Αναπαράσταση αγάλματος του Δια το οποίο μεταφέρθηκε στην Κωνσταντινούπολη

Από την άλλη πλευρά, τα γλυπτά, αρχαία και σύγχρονα, αποτελούσαν βασικό στοιχείο στο σχεδιασμό των αρχαίων πόλεων και η ύπαρξή τους δικαίωνε τον αστικό τους χαρακτήρα, γεγονός εξαιρετικά προφανές και από την παρουσία πλήθους γλυπτών σε πόλεις της Μικράς Ασίας, όπως η Έφεσος, η Μίλητος, η Αφροδισιάς κ.ά. Επιπλέον, συνιστούσαν απόδειξη πλούτου και αίγλης (υψηλό κόστος κατασκευής, παρουσία σημαντικών υποστηρικτών της τέχνης και της πόλης), αλλά και τεκμήριο αστικού κάλλους. Από την άλλη πλευρά, τα γλυπτά αποτελούσαν σημαντικό μέσο οπτικής επικοινωνίας στον ελληνορωμαϊκό κόσμο. Η επιλογή συγκεκριμένων θεμάτων και η τοποθέτηση αγαλμάτων σε ένα είδος «διαλόγου» μεταξύ τους δημιουργούσαν οπτικές αφηγήσεις και επέτρεπαν στις πόλεις να

τεκμηριώσουν την ιστορία τους, τη σχέση τους με το παρελθόν και επομένως το ρόλο τους στο παρόν και το μέλλον⁴⁹.

Επιπλέον η επανάχρηση αγαλμάτων έχει τις ρίζες της στη στρατιωτική παράδοση της λεηλασίας και αρπαγής των έργων τέχνης των ηττημένων από τους νικητές. Ήδη από τους χρόνους της ρωμαϊκής Δημοκρατίας, ο πλούτος μιας κατακτημένης πόλης μεταφερόταν στη Ρώμη, όπου παρουσιαζόταν στο πλήθος ως απόδειξη στρατιωτικής υπεροχής. Αρχικά, τα λάφυρα ήταν αποκλειστικά όπλα, πολύτιμα μέταλλα, ζώα και σκλάβοι, αλλά σταδιακά προστέθηκαν και έργα τέχνης. Ο λόγος για τη διατήρηση και ενίσχυση αυτής της παράδοσης είναι όχι μόνο ο προφανής οικονομικός, αλλά και συμβολικός. «Τα σπόλια αποτελούσαν απόδειξη του μεγαλείου του έθνους που είχε κατακτηθεί και επομένως δικαιολογία της κατάκτησης, ενώ συγχρόνως ήταν η χειροπιαστή απόδειξη της ταπείνωσης των αντιπάλων. Συνοψίζοντας, η απομάκρυνση σημαντικών αρχαίων μνημείων από περιοχές της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και η μεταφορά τους στη νέα πρωτεύουσα όχι μόνο έφερε υλικό πλούτο στην πόλη, αλλά επιπλέον συγκέντρωσε τα νήματα του χώρου και του χρόνου για να γίνει η Κωνσταντινούπολη «μουσείο» της αυτοκρατορίας⁵⁰».

⁴⁹ Α. Μπούνια, Η μεταφορά αρχαίων έργων τέχνης στην Κωνσταντινούπολη, 2007, Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Κωνσταντινούπολη, URL: <http://www.ehw.gr/l.aspx?id=10956>.

⁵⁰ Α. Μπούνια, Η μεταφορά αρχαίων έργων τέχνης στην Κωνσταντινούπολη, 2007, Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Κωνσταντινούπολη, URL: <http://www.ehw.gr/l.aspx?id=10956>.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2:

ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΚΑΙ ΙΔΙΩΤΙΚΕΣ ΣΥΛΛΟΓΕΣ ΣΤΗΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ

Μεγάλος αριθμός αγαλμάτων και άλλων καλλιτεχνημάτων είχε συγκεντρωθεί στην Κωνσταντινούπολη.

Αποτελούσαν κυρίως λάφυρα πολέμου και σταδιακά στόλιζαν την πόλη, τους δρόμους και τις πλατειές, τα δημόσια κτήρια αλλά και τις οικίες επιφανών άντρων της εποχής. Τα αγάλματα περά από την ομορφιά την οποία διέθεταν δήλωναν και την υπέροχη της Κωνσταντινούπολης έναντι των άλλων πόλεων.

Πιο αναλυτικά σε αυτό το κομμάτι θα αναφερθούμε στα καλλιτεχνήματα που κατείχαν ιδιώτες αλλά και αυτά που είχαν τοποθετηθεί σε δημόσια κτίρια.

2.1 Λουτρά Ζευξίππου

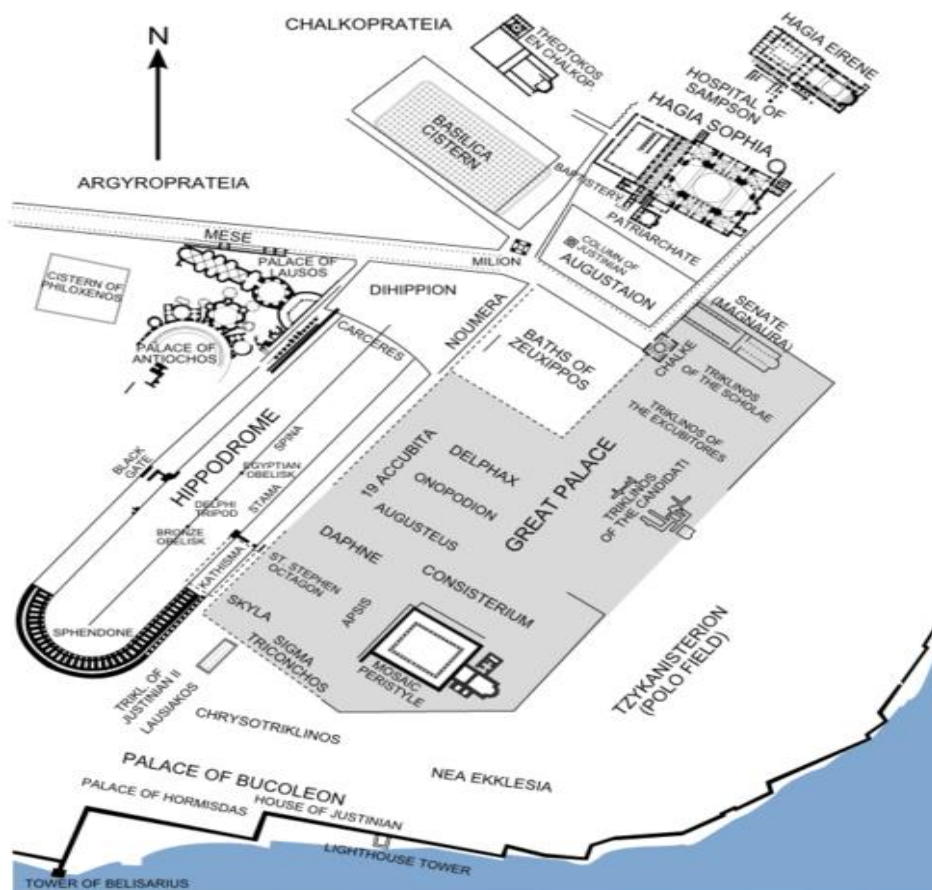
Τα λουτρά του Ζευξίππου ήταν δημόσιος χώρος της Κωνσταντινούπολης που βρισκόταν σε κοντινή απόσταση από τον Ιππόδρομο, το Αυγουσταίον και το Μεγάλο Παλάτι.

Το κτήριο είχε οικοδομηθεί επί Σεπτίμιου Σεβήρου, την εποχή της αυτοκρατορίας του Μεγάλου Κωνσταντίνου ανακαινίστηκε και διακοσμήθηκε με πλήθος γλυπτών από μάρμαρο και χαλκό⁵¹. Η αρχιτεκτονική του περιλάμβανε μια κατασκευή που σχημάτιζε θόλο και άλλη μία με μεγάλο αψιδωτό σηκό. Μέρος του συγκροτήματος αποτελούσε επίσης μια μεγάλη εξωτερική αυλή, που ήταν πιθανότατα παλαίστρα.

Η ονομασία του χώρου οφείλεται, κατά τον Κεδρηνό, στο γεγονός πως στην ίδια θέση είχε κτιστεί ναός αφιερωμένος στο Δία, ενώ κατά τον Ευσέβιο υποστηριζόταν πως αποτελούσαν αναφορά στον ζωγράφο Ζεύξι, έργα του οποίου

⁵¹ Ιωάννης Μαλάλας, 321

διακοσμούσαν τον χώρο των λουτρών. Είναι γνωστά για την πλούσια διακόσμησή τους, με πλήθος αγαλμάτων, μωσαϊκών και προσωπογραφιών. Μια περιγραφή του διακόσμου παραδίδει ο ποιητής Χριστόδωρος (τέλη 5ου αι.)⁵², από την οποία προκύπτει πως υπήρχαν αναπαραστάσεις θεοτήτων, προσωπογραφίες διασήμων Ελλήνων και Ρωμαίων, καθώς και μυθολογικές μορφές κυρίως εμπνευσμένες από τον Τρωικό πόλεμο⁵³.

Εικόνα 2.1 Σχεδιάγραμμα Κωνσταντινούπολης

Πιο συγκεκριμένα, αναφέρονται τρεις κατηγορίες γλυπτών: θεοί και ημίθειοι, μυθολογικές μορφές και πορτρέτα. Η παρουσία των έργων τεκμηριώνεται και από αρχαιολογικά ευρήματα. Στις Θέρμες υπήρχαν έντεκα μορφές θεών και ημίθεων: τρία αγάλματα του Απόλλωνα και τρία της Αφροδίτης, ένας Ερμαφρόδιτος, ένα σύμπλεγμα Ηρακλή και Αυγής, καθώς και ένα σύμπλεγμα Ποσειδώνα και

⁵² Παλατινή Ανθολογία II.

⁵³ J. Kosteneč, Παλάτι του Λάουσου, *Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Κωνσταντινούπολη*, URL: <http://www.ehw.gr/l.aspx?id=12443>.

Αμυμώνης. Αναφέρονται επίσης μορφές από δύο τουλάχιστον μυθολογικούς κύκλους, το Θηβαϊκό και τον Τρωικό, καθώς και τριάντα τέσσερις ανδριάντες προσωπικοτήτων από τους προ - ομηρικούς χρόνους μέχρι το 2ο αιώνα, όπως ποιητές, φιλόσοφοι, ιστορικοί, στρατιωτικοί και πολιτικοί. Η συλλογή αυτή καταστράφηκε ολοκληρωτικά το 532 με τη Στάση του Νίκα.

Επί αυτοκρατορίας Ιουστινιανού οικοδομήθηκαν εκ νέου, χωρίς όμως να αποκτήσουν ξανά το μεγαλοπρεπή χαρακτήρα που είχαν. Η τελευταία αναφορά σε λειτουργία των λουτρών χρονολογείται το 713 και είναι βέβαιο πως αργότερα χρησιμοποιήθηκαν και για άλλους σκοπούς. Ένα τμήμα του συγκροτήματος μετατράπηκε σε φυλακή, ενώ άλλο μέρος του χώρου αξιοποιήθηκε ως εργαστήριο μεταξιού, όπως προκύπτει από επιγραφή σε ύφασμα που βρέθηκε στον τάφο του Καρλομάγνου. Ορισμένα τμήματα των λουτρών ήρθαν στην επιφάνεια κατά τη διάρκεια ανασκαφών το 1927-8 και ανήκουν πιθανώς στο συγκρότημα όπως είχε διαμορφωθεί κατά την εποχή του Ιουστινιανού. Ανακαλύφθηκαν τότε τρεις βάσεις αγαλμάτων, δύο από τις οποίες φέρουν επιγραφές, καθώς και θραύσμα μιας κολοσσιαίας γυναικείας κεφαλής.

2.2 Το παλάτι του Λαύσου

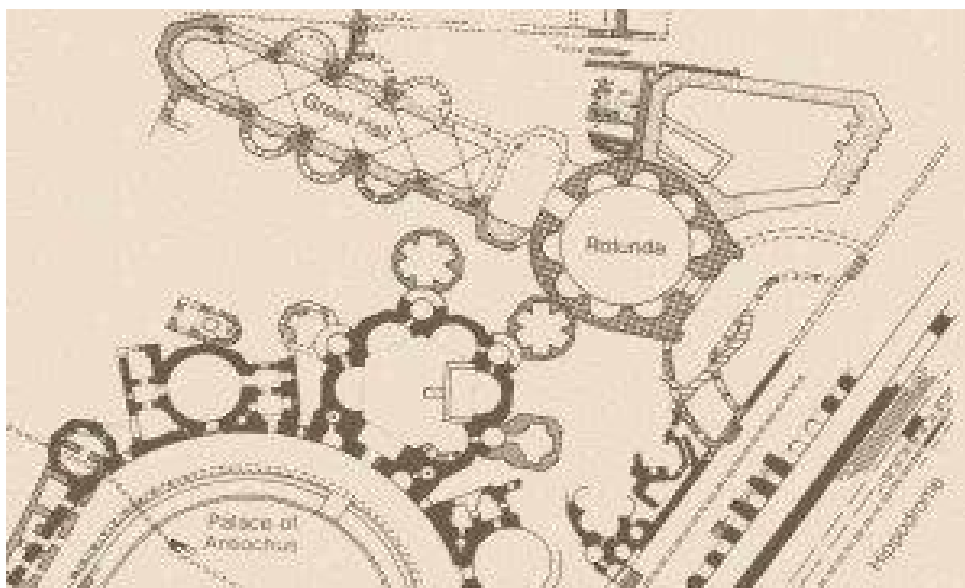
Ο Λαύσος μαρτυρείται ότι ήταν πραιπόσιτος⁵⁴ (praepositus sacri cubiculi) στην αυλή του αυτοκράτορα Θεοδοσίου Β' (408-450 μΧ.) μεταξύ των ετών 420 και 422. Ενδεχομένως ανέλαβε εκ νέου καθήκοντα το 431 και το 436. Κατείχε ένα μεγαλοπρεπές ανάκτορο στην Κωνσταντινούπολη, το οποίο βρισκόταν στη Μέση οδό (η σημερινή Divan Youlu Caddesi ακολουθεί την πορεία της βυζαντινής οδού), όχι μακριά από το Ανάκτορο του Αντιόχου (ο οποίος είχε επίσης υπηρετήσει ως πραιπόσιτος πριν από το Λαύσο).

Μέχρι πρόσφατα οι μελετητές ταύτιζαν το Ανάκτορο του Λαύσου με μια τεράστια ροτόντα (στην οποία οδηγούσε ένα πεταλόσχημο προστώο) και με την παρακείμενη επιμήκη αίθουσα, οι οποίες αποκαλύφθηκαν στα βόρεια του εξαγωνικού

⁵⁴ Πραιπόσιτος του ιερού κουβούκλιου ή του ευσεβέστατου κοιτώνος: ήταν επόπτης ή προϊστάμενος στις υπηρεσίες του παλατιού και ανώτατος αυλικός αξιωματούχος.

Ανακτόρου του Αντιόχου (που βρισκόταν στη δυτική πλευρά του Ιπποδρόμου –του σημερινού Atmeydan– και κοντά στο Adliye Sarayı, το τουρκικό δικαστικό μέγαρο).

Ο Λαύσος έγινε γνωστός κυρίως για τη μεγάλη συλλογή του με αρχαία αγάλματα. Το έτος 391 ο Θεοδόσιος Α΄ (379-395) ανακήρυξε το χριστιανισμό ως τη μόνη νόμιμη θρησκεία της αυτοκρατορίας, βάζοντας έτσι τέλος στην υποστήριξη της παραδοσιακής ρωμαϊκής θρησκείας από το κράτος.

Εικόνα 2.2 Σχεδιάγραμμα παλατιού του Λαύσου

Ως αποτέλεσμα αυτού του αυτοκρατορικού διατάγματος, οι παλιοί ειδωλολατρικοί ναοί έκλεισαν και εγκαταλείφθηκαν, ενώ πολλοί από αυτούς αντικαταστάθηκαν στη συνέχεια από εκκλησίες. Αυτό το γεγονός έδωσε αναμφίβολα την ευκαιρία στο Λαύσο, που πρέπει να ήταν ισχυρός και ευκατάστατος άνδρας, να αποκτήσει πολλά κλασικά, ελληνιστικά και ρωμαϊκά αγάλματα, από τα οποία τα περισσότερα ήταν τοποθετημένα αρχικά σε ειδωλολατρικούς ναούς. Οι Βυζαντινοί ιστορικοί Κεδρηνός και Ζωναράς μάς παραδίδουν περιγραφές της πλούσιας συλλογής του Λαύσου.

Σύμφωνα με αυτούς, ο Λαύσος διέθετε αριστουργήματα, όπως το άγαλμα του Δία από την Ολυμπία, έργο του Φειδία⁵⁵. Επρόκειτο για το κύριο άγαλμα του ναού

⁵⁵ A.-V. Szabados, N. Icard-Gianolio, *Rites et activités relatif*, σ. 507.

του Ολυμπίου Διός: μια χρυσελεφάντινη μορφή σε θρόνο με ένθετα πολύτιμα πετράδια, που κρατούσε μια μικρή μορφή της Νίκης. Το ύψος του αγάλματος ήταν μεταξύ 12 και 14 μέτρων και χρονολογούνταν στον 5ο αι. π.χ. Ο Λαύσος είχε επίσης στην κατοχή του την Αφροδίτη της Κνίδου του Πραξιτέλη (αγάλμα που μας είναι γνωστό από αρχαία αντίγραφα που κατασκευάστηκαν για το ιερό της Αφροδίτης στην Κνίδα και ανάγονται στον 4ο αι. π.χ.) και τον Έρωτα (αγάλμα κατά πάσα πιθανότητα του Λυσίππου που χρονολογείται τον 4ο αι. π.Χ.).

Εκτός από αυτά, ο Κεδρηνός απαριθμεί και άλλα κομμάτια από τη συλλογή: το άγαλμα της Ήρας της Σάμου (ίσως όχι το κύριο άγαλμα του ιερού της Ήρας αλλά μάλλον ένα αναθηματικό που χρονολογείται τον 6ο αι. π.χ. και φιλοτεχνήθηκε πιθανώς από το Βούπαλο) και την Αθηνά της Λίνδου (ένα αναθηματικό άγαλμα από «σμαραγδόπετρα», το οποίο βρισκόταν αρχικά στο ιερό της Αθηνάς στη Λίνδο της Ρόδου, αποδίδεται δήθεν στους γλύπτες Σκύλλι και Δίποινο και ανάγεται στον 6ο αι. π.Χ.).

Ο Κεδρηνός⁵⁶ αναφέρει επίσης το άγαλμα του Καιρού, Κενταύρους, Πάνες (από την Ελληνιστική ή τη Ρωμαϊκή περίοδο) και αγάλματα διάφορων ζώων. Το άγαλμα του Καιρού, που χρονολογείται στον 4ο αιώνα, ο Κεδρηνός το αναφέρει ως «Χρόνο» και το αποδίδει στο Λύσιππο. Περιγράφει τη μορφή ενός ανθρώπου που τρέχει, με φαλακρό το πίσω μέρος του κεφαλιού του, με μια πυκνή τούφα μαλλιών στο μπροστινό μέρος και με φτερωτά πόδια που ακροπατούν, ενώ κουβαλά και ένα ξυράφι – αυτό το τελευταίο όμως αποτελεί ένδειξη ότι το άγαλμα αναπαριστά τον Καιρό (ο καιρός εκφράζει την ιδέα της κρίσιμης στιγμής στο πέρασμα του χρόνου, ενώ ο χρόνος έχει γενικότερη σημασία).

Το Ανάκτορο τελικά χάθηκε μαζί με τα αγάλματα που βρίσκονταν κοντά στη βόρεια στοά της Μέσης οδού, στη μεγάλη φωτιά του 475 η οποία κατέστρεψε μια εκτεταμένη περιοχή στο κέντρο της πόλης⁵⁷.

⁵⁶ Ο Γεώργιος Κεδρηνός ήταν βυζαντινός χρονογράφος. Έζησε στο τέλος του 11ου και στις αρχές του 12ου αιώνα.

⁵⁷ C. Mango, – M. Vickers – E. Francis, *The Palace of Lausus at Constantinople and its Collection of Ancient Statues*, *Journal of the History of Collections* 4:1 (1992), σ. 89-98. Ελένη Γ Σαράντη, Από την καθημερινότητα του πρωτοβυζαντινού αριστοκράτη, σ. 74-75.

2.3 Ιππόδρομος

Ο Ιππόδρομος ήταν δημιούργημα του Σεπτίμιου Σεβήρου, αλλά διακοσμήθηκε συστηματικά από το Μεγάλο Κωνσταντίνο. Τα έργα που υπήρχαν στο οικοδόμημα αυτό μπορούν να διακριθούν σε τέσσερις κατηγορίες: αποτροπαϊκά σύμβολα, μνημεία νίκης, επιφανείς προσωπικότητες και εικόνες της Ρώμης. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν ειδωλολατρικές θεότητες, όπως ο Ζευς Ιππίας, άγρια ζώα, όπως ύαινες, και φανταστικά όντα, όπως Σφίγγες. Αυτές οι μορφές λειτουργούσαν ως φυλακτά για να απομακρύνουν το κακό. Στα μνημεία νίκης ανήκουν τόσο εκείνα που δε μνημονεύουν συγκεκριμένα πρόσωπα και γεγονότα, όπως ένα σύνολο από χάλκινους τρίποδες που είχαν μεταφερθεί από το ιερό του Απόλλωνα στους Δελφούς, όσο και εκείνα που έχουν συγκεκριμένη αναφορά, όπως το σύμπλεγμα του γαϊδάρου με τον οδηγό του, αρχικά από τη Νικόπολη, το οποίο αναφερόταν στη νίκη του Μάρκου Αντώνιου στο Άκτιο, και ο οφιοειδής κίονας πάνω στον οποίο στηριζόταν τρίποδας αφιερωμένος στους Δελφούς για τη νίκη των Πλαταιών (479 π.Χ.) - ένα από τα ελάχιστα μνημεία που υπάρχουν ακόμη *in situ* στην Κωνσταντινούπολη. Στην ίδια κατηγορία εντάσσονται και αγάλματα θεοτήτων και ημίθεων (π.χ. Διόσκουροι, Ηρακλής και Λιοντάρι της Νεμέας, Ηρακλής και Εσπερίδες)

Στην κατηγορία των επιφανών προσωπικοτήτων ανήκουν αγάλματα όπως αυτών του Αυγούστου και του Διοκλητιανού, του Ιουλίου Καίσαρα, του Μεγάλου Αλεξάνδρου, αλλά και του Λέσβιου ήρωα Θεοφάνη. Στην τελευταία κατηγορία υπάγονται δημιουργίες όπως το άγαλμα της λύκαινας με το Ρωμύλο και το Ρέμο⁵⁸.

2.4 Το Forum του Κωνσταντίνου

Οι πηγές μας αναφέρουν ότι στο Forum του Κωνσταντίνου υπήρχαν 33 έργα τέχνης μνημειακού χαρακτήρα: ανάμεσά τους ο κίονας από πορφυρίτη λίθο πάνω στον οποίο έστεκε άγαλμα του Κωνσταντίνου⁵⁹, το ρωμαϊκό Παλλάδιο, ένα σύμπλεγμα Πάρη, Ήρας και Αφροδίτης, ένα άγαλμα της Αθηνάς, ένα της Θέτιδας και

⁵⁸ Πάτρια II.73,79, 81, 82, 87. Ν. Χωνιάτης 650-651. Ζώσιμος II.31. Βλ. Bassett, S., *The Urban Image of Late Antique Constantinople*, Cambridge 2004, σ. 219-223.

⁵⁹ Πιθανότατα επρόκειτο για άγαλμα του Απόλλωνα-Ηλιου με το χαρακτηριστικό ακτινωτό διάδημα, το οποίο είχε μεταφερθεί από το Ίλιο, πόλη που έτσι κι αλλιώς συνδέεται με την ίδρυση της Ρώμης

ένας ελέφαντας. Υπήρχαν επίσης δώδεκα μορφές από Σειρήνες ή «επίχρυσους υπόκαμπους»⁶⁰. Τα αρχαιολογικά ευρήματα έχουν ακόμη φέρει στο φως ένα θραύσμα από δελφίνι και μια κεφαλή του αυτοκράτορα Τιβερίου⁶¹.

Εικόνα 2.3 Αναπαράσταση του Forum του Κωνσταντίνου

2.5 Μικρότερες συλλογές

Μικρότερες συλλογές υπήρχαν σε διαφορετικές τοποθεσίες της βυζαντινής αυτοκρατορίας όπως το Στρατηγείον, η Βασιλική, το Αυγουσταίον και το Μέγα Παλάτιον. Γνωρίζουμε ότι στο Στρατηγείον είχε τοποθετηθεί άγαλμα του Μ. Αλεξάνδρου⁶². Πιθανότατα το άγαλμα είχε μεταφερθεί εκεί από τη Χρυσόπολη με εντολή του Μ. Κωνσταντίνου. Ο Κεδρηνός ταυτίζει το άγαλμα με το Μεγάλο Κωνσταντίνο (1.563). Η Βασιλική συμπληρώθηκε επί Μεγάλου Κωνσταντίνου από δύο ναΐσκους δεξιά και αριστερά: της Ρέας / Κυβέλης, με το άγαλμά της από το ιερό της θεάς στην Κύζικο, και της θεάς Τύχης, με άγαλμα άγνωστης προέλευσης, πιθανότατα από τη Ρώμη. Στη Βασιλική βρισκόταν επίσης αρχικά ο Ηρακλής του

⁶⁰ S. Bassett, *The Urban Image of Late Antique Constantinople*, Cambridge 2004, σ. 192 κ.ε. Επίσης: Ι. Μαλάλας 320· *Chron. Pasch.* 528· *Πάτρια* II.45, 102α· Προκόπιος, *Γοθθ.* I.15.

⁶¹ Jan Kostenec, Παλάτι του Λαύσου, *Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Κωνσταντινούπολη*, URL: <http://www.ehw.gr/l.aspx?id=12443>.

⁶² *Πάτρια* II.59.

Λυσίππου, που και αυτός μεταφέρθηκε από τη Ρώμη, δυστυχώς, διαθέτουμε ελάχιστες πληροφορίες για τη συλλογή στο Αυγουσταίον⁶³.

Μία παράγραφος στο έργο *Πάτρια Κωνσταντινουπόλεως* (10ος αιώνας) αναφέρει μορφές αυτοκρατόρων και επίσημων αξιωματούχων, αγάλματα Αφροδίτης, Αρκτούρου, Σελήνης, Νότιου Πόλου, Δία, ζωδιακού κύκλου, καθώς και δύο μορφές με την προσωνομία «περσικά αγάλματα». Πιθανότατα πρόκειται για τη γλυπτική απόδοση ενός ωροσκοπίου, στις νέες προσθήκες της δυναστείας του Θεοδοσίου ανήκουν το Forum του Θεοδοσίου, το Forum του Αρκαδίου και η Χρυσή Πύλη. Στο πρώτο τοποθετήθηκαν δύο μόνο έργα, ένας ανδριάντας του Αδριανού και ένα επάργυρο έφιππο άγαλμα του Θεοδοσίου Α΄. Στο Forum του Αρκαδίου αναφέρονται μια αιγυπτιακή Σφίγγα, ένα άγαλμα της Άρτεμης, ένα πορτρέτο του Σεπτίμιου Σεβήρου και ένας τρίποδας. Η Χρυσή Πύλη περιλάμβανε ένα άρμα που το έσερναν ελέφαντες και στο οποίο επέβαινε ο Θεοδόσιος συνοδευόμενος από τη Νίκη και την Τύχη της Κωνσταντινούπολης.

Άλλες συλλογές υπήρχαν στο βουλευτήριο και στο παλάτι της Μαρίνας.

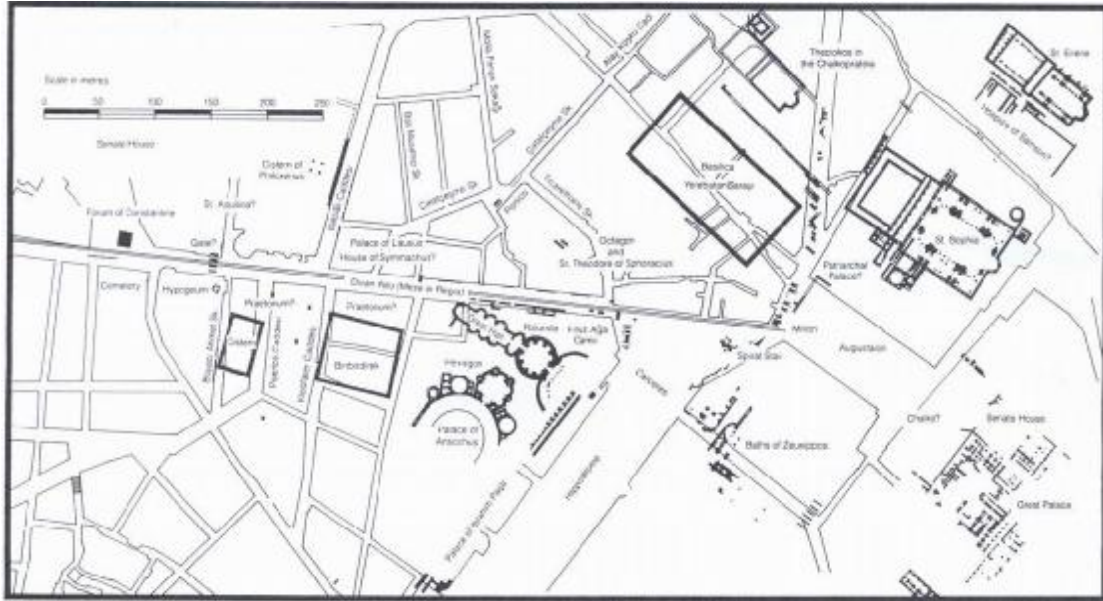
Πρόκειται για το δεύτερο Βουλευτήριο της Κωνσταντινούπολης. Το κτήριο αυτό κάηκε το 404, ξανακτίστηκε αργότερα και ξανά κάηκε το 532. Φιλοξενούσε δύο πολύ σημαντικά έργα: ένα άγαλμα του Δία από το ιερό της Δωδώνης στην Ήπειρο και ένα της Αθηνάς από το ιερό της Λίνδου στη Ρόδο, τα οποία συνοδεύονταν από μια σειρά αγαλμάτων των Μουσών⁶⁴.

Το παλάτι της ανύπανδρης κόρης του Θεοδοσίου Μαρίνας κτίστηκε γύρω στο 420 και περιλάμβανε συγκρότημα λουτρών, το οποίο περιγράφεται σε μια *Έκφραση* του 10ου αιώνα. Ήταν διακοσμημένο με ψηφιδωτά, αγάλματα και μία ανάγλυφη παράσταση Γιγαντομαχίας⁶⁵.

⁶³ «Βασιλική»· Κ. Μανασσής, *Έκφρασις* I.21-32· Ν. Χωνιάτης 519, 649-650.

⁶⁴ Ζώσιμος, *Νέα Ιστορία* 24, Ησύχιος 17. Θεμίστιος, *Or.* 31.192.

⁶⁵ C. Mango, *The Palace of Marina, the Poet Palladas and the Bath of Leo VI, Ευφρόσυον* (1991), σ. 321-330.

Εικόνα 2.4 Κάτοψη Κωνσταντινούπολης

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3:

ΣΥΛΛΟΓΕΣ ΕΡΓΩΝ ΤΕΧΝΗΣ ΣΕ ΑΛΛΕΣ ΠΟΛΕΙΣ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

3.1 Η οικία του Μένανδρου στη Δάφνη της Αντιόχειας

Κατά τον 4^ο και 5^ο αι. πολυτελείς επαύλεις με περιστύλια στις μεγάλες πόλεις της αυτοκρατορίας κοσμούσαν με συλλογές αρχαίων αγαλμάτων.

Η Οικία του Μενάνδρου στο προάστιο Δάφνη της Αντιόχειας φιλοξενούσε μια ακόμη συλλογή μικρών αγαλμάτων⁶⁶. Στα σημαντικά δωμάτια υποδοχής του σπιτιού ο αρχηγός της οικογενείας μπορούσε να εκθέσει στους επισκέπτες την κουλτούρα του και την κοινωνική του θέση. Ιδιαίτερη αναφορά αξίζει να γίνει στα ψηφιδωτά που κοσμούσαν την πολυτελή αυτή ιδιωτική οικία. Ο Levi χρονολογεί τα ψηφιδωτά αυτά στο δεύτερο μισό του 3^{ου} αιώνα μ.Χ. αλλά το σπίτι από μόνο του δείχνει να έχει ξανακτιστεί σε μεταγενέστερη περίοδο από αυτή αλλά η αρχιτεκτονική ιστορία του δεν είναι απόλυτα ξεκάθαρη⁶⁷.

Σε αυτά εικονίζεται ο Μένανδρος ξαπλωμένος σε έναν ανάκλιτρο, με την Γλυκερά και την Κωμωδία να στέκονται πίσω του. Όλες οι μορφές προσδιορίζονται από μια επιγραφή. Ο Μένανδρος φοράει ένα στεφάνι από φύλλα και η Κωμωδία κρατεί μια μάσκα και μια άλλη μάσκα πλαισιώνει ένα κιβώτιο στο πόδι της. Ο Μένανδρος ήταν ένας από τους πιο δημοφιλείς θεατρικούς συγγραφείς στην εποχή της κωμωδίας επιπλέον η Γλυκήρα ήταν η πρωταγωνίστρια σε ένα από τα έργα του. Το απλό επίπεδο αυτής της εικόνας μπορεί να εξηγηθεί σαν μια προτροπή σε αυτό το είδος (κωμωδία) την ώρα του δείπνου διακωμωδώντας αυτό που συμβαίνει στα συμπόσια⁶⁸.

Μια ακόμη οικία στην Αντιόχεια που καταστράφηκε κατά τη διάρκεια μιας επιδρομής τον 6^ο ή τον 7^ο αι. στέγαζε μια συλλογή έργων τέχνης μεταξύ των οποίων ξεχωρίζουν αυτοκρατορικές προτομές, αντίγραφα αγαλμάτων αρχαίων θεών, ηρώων και γλυπτά με μυθολογικά θέματα.

3.2 Θεοδοσιανό Παλάτι και Οικία του Παρθενίου στους Στοβούς (Stobi)

Ένα συγκρότημα δυο κτηρίων στους Στοβούς (Stobi) που καταλαμβάνει μια ολόκληρη οικοδομική νησίδα της πόλης και αποκαλείται ως Θεοδοσιανό Παλάτι και Οικία του Παρθενίου φιλοξενούσε μια ακόμη συλλογή αγαλμάτων. Τα δυο κτήρια

⁶⁶ D. Brinkerhoff, *A Collection of Sculpture in Classical and Early Christian Antioch*, New York 1970.

⁶⁷ D. Levi, *Antioch Mosaic Pavements*, Princeton, 1947, σ. 198-216.

⁶⁸ J. Huskinson, *Three Antioch dining rooms*, σ. 1.

διαμορφώνονται γύρω από ένα περιστύλιο που και στις δυο του πλευρές φέρει κιονοστοιχίες. Στη μια από αυτές, στο Θεοδοσιανό Παλάτι υπήρχαν επτά διαμορφωμένες κόγχες μέσα στις οποίες εκτίθεντο τα αγάλματα. Ο υπόλοιπος χώρος διακοσμούταν από πολυτελή ψηφιδωτά με γεωμετρικά μοτίβα και πολύ επιμελημένες προσόψεις. Ο πλούσιος αυτός διάκοσμος από κόγχες με αγάλματα, πολυτελείς κίονες, και εντυπωσιακά ψηφιδωτά αποτελεί ένα ενδιαφέρον σύνολο που αντικατοπτρίζει το χαρακτήρα και τον πλούτο της τοπικής ανώτερης τάξης⁶⁹.

Εικόνα 2.5 Ψηφιδωτό από την Αντιόχεια που απεικονίζει τον Μένανδρο

⁶⁹ J. Wiseman, Stobi, A Guide to the Excavations, Beograd 1973, 45-46.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ – ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στη συγκεκριμένη πτυχιακή εργασία έγινε προσπάθεια να φωτισθούν γεγονότα τα οποία δεν είναι τόσο γνωστά στο ευρύ κοινό, όπως οι καταστροφές ναών και αγαλμάτων από τους χριστιανούς την περίοδο της βυζαντινής αυτοκρατορίας, χωρίς ταυτόχρονα να αγνοούνται οι ειδικές συνθήκες που επικρατούσαν εκείνη την εποχή.

Ταυτόχρονα διερευνήθηκαν οι πρωτοβουλίες για την προστασία τους αφού βέβαια απογυμνώθηκαν από κάθε «θεϊκό» στοιχείο και εκτιμήθηκε η καλλιτεχνική τους αξία μέσα και από τη μελέτη της ειδικής νομοθεσίας που θεσπίστηκε για την διευθέτηση αυτών των ζητημάτων.

Επίσης έγινε λόγος για την επαναχρησιμοποίηση των γλυπτών με νέο χριστιανικό περιεχόμενο και σημειώθηκε μια διαφορετική αισθητική προσέγγιση τους, δηλαδή ως όμορφα αντικείμενα που θα μπορούσαν να συμβάλουν στον στολισμό της νέας πρωτεύουσας. Το γεγονός αυτό τους έδωσε νέα πνοή και βοήθησε να αντέξουν από τις καταστροφές και τον χρόνο. Πέρα από αυτό η επαναχρησιμοποίηση τους βοήθησε και στην εξοικονόμηση χρημάτων που θα δαπανώνταν για το στολισμό της πόλης.

Το πιο σημαντικό όμως είναι ότι έχουμε επίσης την δημιουργία των πρώτων συλλόγων, και μάλιστα ιδιωτικών, οι οποίες ήταν πολύ πλούσιες σε αντικείμενα, ως απτή μαρτυρία της αναγνώρισης από τους πιο καλλιεργημένους ανθρώπους εκείνης της εποχής της αισθητικής αξίας αυτών των καλλιτεχνημάτων.

Τέλος όπως έγινε κατανοητό η μετάβαση από μια θρησκεία σε μια άλλη δεν ήταν απλή υπόθεση και για αυτό το λόγο η αλλαγή αυτή έφερε και κάποια δυσάρεστα αποτελέσματα σε κάθε τι που δεν ήταν συμβατό με τα νέα δεδομένα (ναούς και αγάλματα).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΠΗΓΕΣ

D. Brinkerhoff, *A Collection of Sculpture in Classical and Early Christian Antioch*, New York 1970.

A. Γκαζή, Από τις Μούσες στο μουσείο: η ιστορία ενός θεσμού δια μέσου των αιώνων, *Αρχαιολογία και Τέχνες*, 70 (Μάρτιος 1999), σ. 39-46.

A. Γκαζή, Μουσεία για τον 21^ο αιώνα, *Τετράδια Μουσειολογίας* 1 (2004), σ. 3-12.

G. Deligiannakis, Late Paganism on the Aegean Islands and Processes of Christianisation, *The Archaeology of Late Antique Paganism, Late Antique Archaeology* 7, Leiden 2011, σ. 311-346.

J. Huskinson, *Three Antioch dining rooms*: URL: <http://www.asprom.org/resources/Antioch/Antiochdining.html>

Αφροδίτη Καμάρα,. Η αντιπαγανιστική νομοθεσία της ύστερης ρωμαϊκής αυτοκρατορίας μέσα από τους κώδικες, εκδ. Κατάρτι, Αθήνα 2003.

J. Kostenec, Παλάτι του Λάυσου, *Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Κωνσταντινούπολη*, URL: <http://www.ehw.gr/l.aspx?id=12443>.

D. Levi, *Antioch Mosaic Pavements* (Princeton, 1947).

A. Lintott, *Imperium Romanum: Politics and Administration*, London 1993.

C. Mango, Antique statuary and the Byzantine beholder, *Dumbarton Oaks Papers* 17 (1963), σ. 53-76.

C. Mango, The Palace of Marina, the Poet Palladas and the Bath of Leo VI, *Ευφρόσυνον* (1991), σ. 321-330.

C. Mango, – M. Vickers – E. Francis, The Palace of Lausus at Constantinople and its Collection of Ancient Statues, *Journal of the History of Collections* 4:1 (1992), σ. 89-98.

A. Momigliano (επιμ.), *The conflict between paganism and Christianity in the fourth century*, London 1963

Α. Μπούνια, Η μεταφορά αρχαίων έργων τέχνης στην Κωνσταντινούπολη, 2007, Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Κωνσταντινούπολη, URL: <http://www.ehw.gr/l.aspx?id=10956>.

Ν. Νικονάνου, *Μουσειοπαιδαγωγική*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2010.

Μ. Οικονόμου, *Μουσείο αποθήκη ή ζωντανός οργανισμός μουσειολογικοί προβληματισμοί και ζητήματα*, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2003.

Λ. Ορφανίδη, *Εισαγωγή στη Μουσειολογία*, Ρόδος 2003. URL: neolithic.gr/pdf/museology.pdf

Δ. Παυλακούδης, *Σύντομες «εκφράσεις» των πόλεων στα κείμενα των ιστορικών της Αλώσεως (15αι. μ.Χ.)*, (Διπλωματική εργασία – Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης). URL: <http://invenio.lib.auth.gr/record/129585/files/GRI-2012-8995.pdf?version=1>

H. Saradi-Mendelovici, Christian Attitudes toward Pagan Monuments in Late Antiquity and Their Legacy in Later Byzantine Centuries, *Dumbarton Oaks Papers* 44 (1990), σ. 47-61.

H. Saradi-Mendelovici, Από την καθημερινότητα του πρωτοβυζαντινού αριστοκράτη, Βυζαντινό κράτος και κοινωνία. *Σύγχρονες κατευθύνσεις της έρευνας*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα, 2003, σ. 57-87.

H. Saradi, D. Eliopoulos, Late Paganism and Christianization in Greece, *The Archaeology of Late Antique Paganism, Late Antique Archaeology* 7, Leiden 2011, 263-310.

A.-V. Szabados, N. Icard-Gianolio, Rites et activités relatifs aux images de culte : Agressions, déprédations diverses, στο *Thesaurus Cultus et Rituum Antiquorum (ThesCRA)*, vol. 2, Los Angeles 2004, σ. 494-499.

A.-V. Szabados, N. Icard-Gianolio, *Rites et activités relatifs aux images de culte : Destructions, transformations*, στο *Thesaurus Cultus et Rituum Antiquorum (ThesCRA)*, vol. 2, Los Angeles 2004, σ. 501-507.

T. C. G. Thornton, The Destruction of Idols: Sinful or Meritorious ?, *Journal of Theological Studies*, 37 (1986), σ. 121-124.

F. Trombley, *Hellenic Religion and Christianization*, Leiden 1993

Ε. Χορταρέα, Ιστορική εξέλιξη των εκπαιδευτικών προγραμμάτων μουσείων στην Ελλάδα και στο εξωτερικό, Γ. Κόκκινος, Ε. Αλεξάκη, (επιμέλεια), *Διεπιστημονικές προσέγγισης στη μουσειακή αγωγή*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2002.

J. Wiseman, Stobi, A Guide to the Excavations, Beograd 1973